

Jens Frimodt

Narcissisme

Freud
Kohut
Ziehe

Unge Pædagoger

1983

Narcissisme indgår i
 Unge Pædagogers serie som nr. A 29.
 Redaktionel tilrettelæggelse: John Cederstrøm og Johnny Thomassen.
 Teknisk tilrettelæggelse: Chr. Westergård.
 © Copyright: Unge Pædagoger og forfatteren.
 København 1983.
 Bogen er sat med 9 punkt Century Schoolbook
 og trykt hos Special-Trykkeriet Viborg a.s.
 ISBN 87-87400-53-7

Indhold

Forord	7
Introduktion til narcissismebegrebet	9
Generelle betragtninger over psykoanalysen	11
Freuds narcissismeteori	14
<i>Narcissismebegrebets placering i driftsteorien</i>	15
<i>Differentiering af libido'en</i>	16
<i>Narcissismebegrebet i forhold til jeg'ets udvikling</i>	17
<i>Det oprindelige real-jeg</i>	18
<i>Lyst-jeg'et</i>	18
<i>Det endegyldige real-jeg</i>	19
<i>Jeg-idealet</i>	20
<i>Præcisering af det narcissistiske udviklingsforløb</i>	22
<i>Den primære narcissisme</i>	22
<i>Den sekundære narcissisme</i>	23
<i>Kritiske kommentarer til Freuds narcissismeteori</i>	25
<i>Teorien om libido'ens konstans</i>	28
<i>Anvendelsen af objekt-begrebet</i>	28
Kohuts narcissismeteori	31
<i>Selvet og den narcissistiske udvikling</i>	33
<i>Det grandiose selv</i>	34
<i>Det idealiserede forældre-imago</i>	37
<i>Den narcissistiske personlighedstype</i>	42
<i>Kritiske indvendinger til Kohuts narcissismeteori</i>	46
Thomas Ziehe – socialpsykologisk forsøg på at bestemme de narcissistiske træk i samfundet	50
<i>Nogle socialpsykologiske præmisser i narcissismebestemmelsen</i>	51

<i>Kapital – samfund – individ</i>	53
<i>Tesen om den nye socialisationstype (1975)</i>	55
<i>Kritiske indvendinger til den nye socialisationstype</i>	59
Begrebsmæssige uklarheder og analytiske svagheder	60
<i>Den kulturalanalytiske forklaringsmåde (1982)</i>	64
<i>Perspektivering af den kulturalanalytiske forklaringsmåde</i> ..	69
Afsluttende bemærkninger	74
Litteratur	76

Forord

Baggrundsmaterialet til denne bog er hentet fra mine to afsluttede eksamensprojekter ved psykologi-studiet på Københavns universitet. Udformningen af disse projekter var i første omgang ikke tænkt med henblik på offentliggørelse, men da interessen for den omhandlede problematik viste sig at være overraskende stor, blev det i samråd med U.P.'s redaktion besluttet at omskrive materialet så det blev tilpasset en større læserskares interesser.

Det har bl.a. bevirket at en del teoretiske diskussioner af mere indforstået art er blevet udeladt, men derudover har jeg forsøgt ikke at gå på kompromis med det faglige niveau. Som følge heraf er de fleste fagudtryk blevet bibeholdt, men som en hjælp til den mindre trænede læser indenfor dette område af psykologien, er de til gengæld i parenteser kortfattet forklaret i den sammenhæng de indgår. Som det vil fremgå for den fagvante læser er disse forklaringer ikke altid tilstrækkelige til at rumme de pågældende fagudtryks mange facetter, idet kun de aspekter er taget med, der er nødvendige for den aktuelle forståelse af sammenhængen.

Med denne fremgangsmåde skulle det være muligt at læse stoffet på forskellige planer, og derfor henvender bogen sig både til interesserede men ikke fagtrænede læsere (studiekredse, aftenskoler, højskoler), og til folk, for hvem den anvendte terminologi ikke er ukendt (studerende, lærere etc.)

I stedet for at give en bredspektret fremstilling af narcissismebegrebets mangfoldige forståelsesrammer, forekommer det mig mere påkrævet på nuværende tidspunkt i narcissismedebatten at udbyde forståelsen og præcisere indholdet i de teoridannelser, der i altovervejende grad afstikker linierne for diskussionen. Derfor er indholdet i denne bog begrænset til de teoretiske overvejelser, som henholdsvis Freud, Kohut og Ziehe har gjort sig angående narcissismeproblematikken, mens forskere som Lasch, Kernberg, Horney, Argelander, Schumacher, Loewald til gengæld er blevet ofret for denne idé. Mit håb med denne fremstilling er imidlertid at kunne bidrage til en mere afklaret diskussion, så forståelsesmæssige problemer i det mindste ikke kommer til at stå i vejen for en kvalificeret debat eller forplumre de indsigter, som narcissismebegrebet

også kan bibringe. I forbindelse med omskrivningsprocessen vil jeg især takke Susanne Giese, John Cederstrøm og Johnny Thomassen for deres utrættelige hjælp med at fjerne forståelsmæssige uklarheder og sproglige knuder.

August 1983
Jens Frimodt

Introduktion til narcissismebegrebet

Det er mit indtryk, at den verserende narcissismedebat, som den former sig i massemedierne, på uddannelsesstederne, lærerværelserne, etc., til tider skaber større forvirring end forståelsmæssig afklaring. Begreber som narcissistiske forstyrrelser, den narcissistiske personlighedstype, den (narcissistiske) nye socialisationstype, bliver ofte anvendt i flæng og som forklaringsbegreber på tilsyneladende identiske forhold. Også i hverdagsproget er narcissismebenævnelsen i visse kredse ved at vinde indpas som et skældsord for egoistisk adfærd og selvcentrerede handlinger. Men hvilken indholdsmæssige betydning dækker benævnelsen narcissistisk/narcissisme egentlig over? Er f.eks. betydningen den samme, når »narcissistisk« knyttes til begreber som »personlighedstype« og »socialisationstype«? Kan benævnelserne benyttes til at beskrive konkrete individer, eller er de udelukkende teoretiske abstraktioner? Dette er eksempler på nogle konkrete spørgsmål, der bl.a. vil blive behandlet i denne bog.

Narcissismebegrebet, der som bekendt stammer fra den klassiske græske myte om Narcissos, der blev forelsket i sit eget spejlbillede, blev første gang indført i psykoanalysen af Freud i 1910, hvor han i »Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci«, benyttede begrebet til at forklare visse aspekter ved homoseksualiteten. Senere i 1914 skrev han afhandlingen: »Zur Einführung des Narzissmus«, hvor begrebet fik en række yderligere betydninger, idet det bl.a. blev delt op i primær narcissisme (som betegnelsen for et genetisk almenpsykologisk udviklingsstadium), og i sekundær narcissisme (som betegnelsen for individets måde at forholde sig til sine omgivelser). I denne på dette tidspunkt allerede flertydige anvendelse af begrebet, blev kimen måske lagt til den senere så diffuse og forskelligartede benyttelse af betegnelsen.

Pulver har opregnet en række forhold, specielt fra den tidligere psykoanalytiske litteratur, i hvilke narcissismebegrebet benyttes som forklaringsbegreb. Hans iagttagelser er følgende:

- 1) – *klinisk*, til at betegne en seksuel perversion, som er karakteriseret ved, at individet behandler sin egen krop som et seksualobjekt;
 - 2) – *genetisk*, til at betegne et udviklingsstadium, i hvilken den ovenforbeskrevne funktionsmåde er karakteristisk;
 - 3) – I forbindelse med *objektbesætning* (forholdet til andre individer) til at betegne to forskellige fænomener,
 - a) en type af objektvalg, i hvilken selvet på en eller anden måde spiller en vigtigere rolle end objektets (det andet individ) reelle aspekter,
 - b) en måde at forholde sig til omverdenen, som er kendetegnet ved en relativ mangel på objektbesætning. (mangel på reelle følelser for andre.)
 - 4) – til at betegne forskellige aspekter ved den komplekse tilstand, der benævnes som *individets selvfølelse*.
- (Pulver, 1972, s. 38-39)

Efter ego-psykologiens skoledannelse indenfor den psykoanalytiske forståelsesramme (Sullivan, Horney m.fl.), er begrebet ofte blevet anvendt omtrent synonymt med selvværdsfølelse eller som en mere generel betegnelse for et individs stærkt koncentrerede opmærksomhed på sit eget selv.

Denne anvendelse af narcissismebegrebet, dels på forskellige forståelsesplaner (konkret og abstrakt), og dels indholdsmæssigt forskelligt set i historisk perspektiv, har været en medvirkende årsag til den temmelig elastiske forståelse af narcissismebegrebet i nyere tid.

Denne mangel på begrebsmæssig præcision er som sagt også kendetegnende for den aktuelle narcissismedebat, ikke mindst fordi begrebet nu også anvendes som en form for forklaringsadjektiv til benævnelser, som f.eks. personlighedstype og socialisationstype.

Generelle betragtninger over psykoanalysen

For at lette forståelsen for den indholdsmæssige betydning af det psykoanalytiske narcissismebegreb, samt de såkaldte narcissistiske træk i individet, vil det være hensigtsmæssigt i kortfattet form først at fremstille nogle mere overordnede vurderinger angående den psykoanalytiske teori som helhed. Disse betragtninger vil især centrere sig om teoriens genstandsområde (d.v.s. det den specielt beskæftiger sig med), dens metode og endelig dens (primære) anvendelsesform.

Psykoanalysen kan – groft sagt – inddeles i tre kategorier, som til dels influerer på hinanden. Den er en terapeutisk behandlingsmetode, en undersøgelsesmetode og et sæt teorier om den menneskelige psykes beskaffenhed. Dens praksis har rod i den terapeutiske behandlingssituation, og det er de erfaringer, der er indhøstet gennem denne praksis, der i overvejende grad har dannet grundlaget for opbygningen af den psykoanalytiske udviklings- og personlighedsteori; en teoriopbygning som både indeholder en beskrivelse af den »normale« såvel som den mere patologiske udvikling og personlighedsdannelse. Tankegangen bag denne teoridannelse hviler bl.a. på Freuds grundantagelse om at slutte sig til det »normale, som tilsyneladende er enkelt og simpelt, ud fra det patologiske, som er fordrejet og forgrovet.« (Freud, 1914, s. 96).

De teoretiske antagelser, der ligger til grund for den psykoanalytiske teori, hører erkendelsesmæssigt ind under metapsykologien. De metapsykologiske begreber er, så at sige, formaliserede reaktionsmønstre, hentet fra den konkrete terapeutiske praksis, men gennem en omformningsproces hævet op på et andet abstraktionsniveau. Gennem abstraktionsprocessen er den konkrete erfaring blevet til systematiserede almentypiske antagelser om den menneskelige psyke. Ved denne omformningsproces til det metapsykologiske plan negligeres imidlertid den eksplicitte beskrivelse af den materielle virkelighed (samfundsforholdene), i hvilken de konkrete reaktionsmønstre er opstået. Herved får teorien en tendens til at hæve specifikke reaktionsmønstre og psykostrukturelle dannelser i

en historisk bestemt psykisk struktur op til almenantagelser om den menneskelige psykes universelle karakter, hvilket giver den et a-historisk præg. Denne overskridelse af teoriens kompetence er forståelig, hvilket naturligvis ikke gør det mindre fejlagtigt, når man tager den psykoanalytiske teoris praktiske erkendelsesgrundlag i betragtning, hvilket som før nævnt er i den terapeutiske behandlingssituation. Teorien er i sit udgangspunkt hovedsagelig bygget op omkring de nogenlunde overensstemmende psykiske funktionsmåder og -konfliktsteder, som borgerskabet i Europa omkring århundredskiftet var i besiddelse af. Hvis f.eks. teorien var udfærdiget som en udviklings- og personlighedsteori med det formål at beskrive den psykiske struktur i forskellige kulturer, havde den sandsynligvis fået et mere fleksibelt præg, velnok mest hvad angår den betydning det genetiske princip har fået i udviklingsteorien.

Teorien indeholder dog en dialektisk dimension i forståelsen af den psykiske udvikling, idet individets psykiske struktur forstås som resultatet af konflikten mellem individets naturmoment (d.v.s. de driftsmæssige krav og de grundliggende behov) og omverdenens krav. Løsningen af denne konflikt bliver forstået udfra en interaktionistisk synsvinkel, (d.v.s. udfra de sociale relationer) idet individets driftsudformning anses at være afhængig af interaktionsprocessen med omverdenen; m.a.o. påpeger teorien de sociale rammers betydning for driftstilfredsstillelsen og dermed objektrelationernes betydning. Omverdensdimensionen er dog ret så begrænset, idet den indsnævrer den samfundsmæssige realitet til i overvejende grad at gælde den familiære horisont, hvilket formindsker en mere overordnet dialektisk forståelse af samspillet mellem individ og samfund f.eks. i vor tid.

Da kernen i den psykoanalytiske forståelse af de psykiske fænomener og -processer består i en klarlægning af de intrapsykeiske konflikter, der opstår i forsøget på at ophæve modsætningen mellem individets behov og omverdenens krav, betragtes psykoanalysen på det teoretiske plan som en *konfliktteori*.

Den benævnes også udfra en anden synsvinkel, som en teori om dybdemotivernes beskaffenhed, om *motivationsstrukturen*. Ved denne benævnelse er vægten lagt, ikke så meget på selve den intrapsykeiske konflikt, men på den effekt individets løsningsforsøg har fået på dets motivationsstruktur, d.v.s. den subjektive og ofte ubevidste opfattelse af naturmomentets »nødvendige« (om)veje og omformning (f.eks. sublimering), for at kunne blive tilfredsstillet. Her er vi ved en vigtig pointe ved det psykoanalytiske genstandsområde, som for mig at se, er af stor betydning for narcissismedebatten.

Et vigtigt emneområde for den psykoanalytiske erkendelse er

nemlig den *subjektive* forarbejdning, respektive ikke-forarbejdning, af de medmenneskelige interaktionsformer, fordi disse så at sige, er »slagmarken« på hvilken individets naturmoment og omverdenens krav bliver konfronteret, og danner grundlaget for opbygningen af den psykiske struktur. Det er således ikke de faktiske hændelser, der fokuseres på, men disse hændelsers oplevelsesmæssige *betydning* og *forarbejdning* hos individet. Metapsykologien beskæftiger sig jo netop med besætningsforløb, intrapsykeisk dynamik, objekt- og selvrepræsentation, men ikke med bestemte objektive fakta, som den højest tager med i forbindelse med individets fantasier. Den forsøger i abstrakt form, at sammenfatte og fremstille den intrapsykeiske forarbejdning af individets oplevelsessammenhænge, som den åbenbarer sig i den terapeutiske praksis, men forsøger netop ikke at henvise til konkrete adfærdsmæssige ændringer eller objektive hændelser i udviklingsforløbet. I den forstand er psykoanalysen ikke en adfærdsvidenskab. Den er derimod en fortolkningsteori om dybdemotivernes beskaffenhed og forarbejdning i individet. Udfra den psykoanalytiske forståelse behøver der ikke være en éntydig forbindelse mellem dybdestruktur og adfærdsplan, idet den samme dybdestruktur kan give sig til kende på forskellige og til tider modsatrettede handlingstendenser på adfærdsplanet. Eksempelvis kan en grundlæggende mangel på selvtilid resultere i en meget tilbageholdende og nærmest selvudslettende adfærd, men også i en yderst brovtende og dominerende fremtoning.

Omvendt kan den samme handlethendens være forårsaget af mere end én dybdestrukturel konstellation i psyken. Derfor kan en given motivationsstruktur heller ikke blive afdækket blot v.h.a. en enkelt handlethendens, men gennem en analyse af *en række handlethendelser* og *kombinationen* af disse, samt en række andre informationskilder, som f.eks. drømme, ønsker, frie associationer, fejlhandlinger, erindringer. Den psykoanalytiske praksis består udfra denne tankegang i en rekonstruktion af individets oplevelseslinier, og den *subjektive* forståelse af oplevelsernes betydning, med den hensigt at afdække individets selvforståelse. I denne rekonstruktion af oplevelseslinier og disses subjektive betydninger, søges der bl.a. tilbage til den tidligste barndom, da denne periode af individets liv tillægges en altovervejende betydning for dybdemotivationens konstellation og ringe foranderlighed. Psykoanalysen har således en *individ-historisk* anskuelseform i forståelsen af de psykiske konstellationer i individet.

Freuds narcissismeteori

Freud udfærdigede ikke en entydig og gennemarbejdet teori om narcissismen. Narcissismebegrebet var ligesom hans øvrige teoretiske begrebsapparat under konstant udvikling, båret frem af modsigelser mellem teorien og nye kliniske observationer, eller mellem teoriens forskellige bestanddele, hvorved gamle begreber enten blev kasseret eller fik en anden betydning; gamle hypoteser måtte give plads til nye, som så kom til at influere på den psykoanalytiske teori som helhed. Således blev narcissismeforståelsen skrevet før han udviklede strukturmodellen, hvor personligheden blev opdelt i id, ego og super-ego.

I første omgang blev narcissismebegrebet placeret indenfor beskrivelsen af driftsudviklingen, men som følge af de forklaringsmæssige begrænsninger der opstod ved udelukkende at betragte narcissismebegrebet ud fra et driftspsykologisk synspunkt, blev narcissismeforståelsen senere udvidet med teorien om jeg'ets udvikling, bl.a. indeholdende den tidlige jeg-dannelse og dannelsen af ideal-jeg'et. Denne tidlige teori om jeg'ets udvikling blev imidlertid ikke senerehen forsøgt integreret i den strukturelle inddeling af personligheden.

Et af de væsentligste emner Freud søger at belyse i narcissismeforståelsen (1914) er driftens retning, d.v.s. forholdet mellem driftens indadrettethed og udadrettethed, mod individet selv eller et ydre objekt (individ). Når vi i forbindelse med narcissismebegrebet benytter benævnelsen »jeg« skal det derfor ikke forstås som en delfunktion i personligheden, som f.eks. ego'et i strukturmodellen, men derimod som en modpol til ikke-jeg, som »selv« i forhold til omverdenen.

Som så meget andet Freud har beskæftiget sig med var også narcissismebegrebet og dets indføring i den psykoanalytiske teori noget af et pionerarbejde, og som sådan behæftet med en række uklare og tilsyneladende modsigelsesfulde formuleringer. Disse omstændigheder er naturligvis vigtige at være opmærksom på men på den anden side er det lige så påkrævet for fordomsfrit at kunne vurdere hans teoretiske bidrag til narcissismeforståelsen, at forsøge at stille sig loyalt overfor hans fremstilling og søge at forstå den i sin sammenhæng og ud fra den samtid, i hvilken den er skrevet.

Freuds indfaldsvinkel til narcissismebegrebet var mangesidigt. Han benyttede således første gang begrebet i et forsøg på at forklare homoseksualitetens psykologi. Senere fik begrebet en mere almenpsykologisk betydning, idet han hovedsagelig gennem iagttagelser af børn og såkaldte primitive folkeslag, specielt hvad angik overvurderingen af deres ønsker og troen på deres psykiske hensigters magt, kom til den antagelse at narcissistiske elementer indgik i det »normale« udviklingsforløb. Desuden havde han i sin praksis stødt på visse (narcissistiske) reaktionsmønstre hos nogle af sine klienter; reaktionsmønstre der begrænsede de pågældende klienters påvirkelighed i analysen.

Narcissismebegrebets placering i driftsteorien

Ud fra sit arbejde med at forklare (overførings)neuroserne, hysteri og tvangsneurose, indførte Freud i sin teori en opdeling af de såkaldte urdrifter i henholdsvis selvopholdelsesdrifter, også kaldet jeg-drifter, og seksualdrifter.

Selvopholdelsesdrifterne tjener opretholdelsen af individets liv (hovedsagelig sult og tørst) og dens energi fik benævnelsen, interesse. Seksualdrifterne, hvis energi blev kaldt libido, stræber efter opnåelse af organlyst, som i sidste ende tjener forplantningen og artens videreførelse.

Udover de to driftskategoriers forskellige mål er den vigtigste modsætning deres forskellige forhold til den ydre verden, til objektet.

Selvopholdelsesdrifterne er fra begyndelsen objektrettede. De kræver et objekt (d.v.s. hjælp fra et andet individ) for at blive tilfredsstillet, og kan derfor ikke tilfredsstilles autonomt, d.v.s. af barnet selv. De er rettet mod de personer (fortrinsvis moderen), som plejer og ernærer barnet og lader sig ikke aflede fra deres umiddelbare hensigt.

Seksualdrifterne derimod er ikke objektafhængige, da de kan tilfredsstilles autoerotisk (dvs. af barnet selv). Desuden er de kendetegnet ved stor plasticitet og forskydelighed, d.v.s. de er i stand til at ændre mål (f.eks. ved sublimering og regression). De har også mulighed for at udskifte et tilfredsstillelsesobjekt med et andet (f.eks. ved fetichisme).

I det helt tidlige tidspunkt af barnets liv fungerer de to driftskategorier i tæt forening og det er derfor vanskeligt at skelne den ene fra den anden. Seksualdrifterne med deres autoerotiske tilfredsstillelsesmåde er i begyndelsen knyttet til selvopholdelsesdrifternes tilfredsstillelse, d.v.s. i forbindelse med tilfredsstillelsen af livsvigtige funktioner. Den første seksualitet er således centreret omkring

nunden hvorfor den første psykoseksuelle periode har fået navnet, den orale fase (fra latin, os = mund). Først senere løsriver seksualdrifterne sig fra selvopholdelsesdrifterne og kræver selvstændig tilfredsstillelse.

Trods seksualitetens autoerotiske karakter får den tidsmæssige tætte forbindelse mellem de to driftsformers tilfredsstillelse konsekvenser for barnets begyndende seksuelle objektvalg. Barnet henter nemlig sine første seksualobjekter fra selvopholdelsesdrifternes objekter, d.v.s. de personer, der har med barnets ernæring, pleje og beskyttelse at gøre, altså i første række moderen eller erstatningen for hende.

Objektvalg foretaget efter dette princip kaldes *objektvalg efter tilknytningstypen* (Anlehnungstypus) og vil danne forbillede for de objektvalg, der foretages senere i livet. Under visse omstændigheder lykkes seksualdrifternes tilknytning til selvopholdelsesdrifternes objekt imidlertid ikke, f.eks. hvis den fysiske kontakt er meget ringe under fødeindtagelsen. Seksualdrifterne vil da i stedet besætte jeg'et, d.v.s. jeg'et bliver kærlighedsobjektet. Denne form for libidoanbringelse kaldes *sekundær narcissisme*, og det foretagne objektvalg kaldes for et *narcissistisk objektvalg*. Et sådant narcissistisk objektvalg vil ligeledes danne forbillede for de objekter, der senere efterstræbes. De vil være reproduktioner af individets libidinøse forhold til sit eget jeg.

Differentiering af libido'en

Som følge af den første opdeling af driften i selvopholdelsesdrifter og seksualdrifter, samt differentieringen af objektvalget i henholdsvis objektvalg efter tilknytningstypen og det narcissistiske objektvalg, foretager Freud endnu en udvidelse af driftsteorien ved at indføre betegnelserne *objektlibido* og *jeg-libido*.

Objektlibidoen er betegnelsen for seksualdrifterne, når disse går ud fra jeg'et og besætter et objekt ved *objektvalg efter tilknytningstypen* (Jeglibidoen, også kaldet narcissistisk libido, er betegnelsen for libidoen, når jeg'et er kærlighedsobjektet og individet foretager et narcissistisk objektvalg).

Når et individ foretager et objektvalg efter tilknytningstypen, d.v.s. forældrene danner forbillede for valget og den driftsmæssige energi er objekt-libido, så elsker man:

- a) den kvinde, der sørger for føden
- b) den beskyttende mand – samt den række af erstatningspersoner, der udgår fra dem.

(Freud, 1914, s. 156)

I overensstemmelse med det *narcissistiske objektvalg*, d.v.s. når jeg'et danner forbillede for objektvalget og den driftsmæssige energi er narcissistisk libido, så elsker man:

- a) hvad man selv er (sig selv)
- b) hvad man selv var
- c) hvad man selv gerne ville være
- d) den person, som var en del af ens eget selv. (ibid, s. 156)

Samtidig karakteriserer Freud ønsket om *passivt at blive elsket* som tilfredsstillelsen og målet for det narcissistiske objektvalg. Det narcissistiske objektvalg får hermed en ny dimension. Objektforholdet indebærer ikke alene en reproduktion af personens libidinøse besættelse af sig selv, men samtidig også et ønske om ikke at behøve at yde gengæld. Dette forhold bliver mere tydeligt når man tænker på at den person der foretager et narcissistisk objektvalg i virkeligheden elsker, ikke objektet i sig selv, men derimod selve forelskelsen vedkommende modtager fra objektet.

De to former for objektvalg vil ikke være et enten/eller-valg for individet, d.v.s. adskillelsen af de to typer vil ikke være absolut. I løbet af den primær-narcissistiske tilstand (se s. 22) vil der uundgåeligt opstå fikseringer af libidoen, mener Freud. Dette vil medføre, at libidoanbringelsens ændring fra jeg'et til objektet aldrig vil blive fuldstændig. Individet vil således i sig have muligheden for begge typer af objektvalg, men en af dem vil dog alligevel være den klart dominerende.

Freud anser jeglibidoen eller den narcissistiske libido for den oprindelige libidiform – den, hvorfra objektlibidoen senere udvikles. Jeg'et vil dog vedblive at være det egentlige libido-reservoir, hvorfra libidoen kan overføres på ydre objekter og igen trækkes tilbage og gendannes som jeg-libido. Den tese, der ligger bag denne antagelse, bygger på hans nok så diskutabile teori om energiens konstans, hvilket jeg vil komme tilbage til i kritik-afsnittet. (s. 25)

Narcissismebegrebet i forhold til jeg'ets udvikling

Som nævnt har jeg'ets udvikling også en central plads i forståelsen af narcissismebegrebet. Det er forståeligt udfra den betragtning, at et vigtigt grundtema i narcissismeteorien netop er forholdet mellem jeg og objekt.

I det foregående er jeg-begrebet blevet anvendt uden en klar præcisering af hvorledes dette jeg fungerer i de forskellige udviklingsfaser, hvilket det følgende vil forsøge at råde bod på.

Det oprindelige real-jeg

Freud antager, at der fra begyndelsen ikke findes noget man med rette kan kalde et »jeg«. Det skal først udvikles. Denne første spæde jeg-dannelse, som kaldes for *det oprindelige real-jeg eller krops-jeg*’et, udvikles gennem barnets motoriske aktivitet og perception. Barnet bliver udsat for en række pirringer, såvel af indre som af ydre karakter, som det i begyndelsen ikke kan skelne fra hinanden.

Den psykiske differentiering i selv og omverden kommer nu langsomt i stand ved at barnet i større omfang formår at fjerne ydre pirringer v.h.a. muskelaktivitet (bevægelser). De indre pirringer (behov) kræver derimod et objekt for at blive neutraliseret. Ganske vist fungerer barnet på dette tidspunkt autoerotisk og er i stand til at tilfredsstille en overvejende del af sine seksuallidenskaber selv, men de mange behov der skyldes selvopholdelsesdrifternes virke, står det magtesløst overfor. På den anden side er det heller ikke alle ydre pirringer barnet selv kan fjerne (f.eks. kuldepåvirkning, støj, etc.) ved hjælp af muskelaktivitet. Men alt i alt foregår der i denne periode en, omend ikke sikker, så dog en tilnærmelsesvis skelnen mellem selv og omverden ud fra det ovenstående, som Freud benævnte, »det gode objektive kriterium«.

Det særegne ved Freud her er, at han anser, at ikke-tilfredsstillelsen af et behov (frustrationen) kan være igangsættende for udviklingen. For så vidt barnet var i stand til at tilfredsstille sine behov selv ville yderverdenen ingen større interesse have.

Lyst-jeg’et

Det oprindelige real-jeg med dets nok så objektive kriterium for opdelingen af subjekt/objekt-dimensionen støder imidlertid mod lystprincippets herredømme, som det lille barn er underlagt. *Lyst-princippet* går i korte træk ud på at opnå mest mulig lyst (driftstilfredsstillelse) og undgå ulyst (frustration). Det er dog ikke altid at moderens »gode bryst« er indenfor rækkevidde og kan tilfredsstille barnets sultbehov eller opretholde den autoerotiske ligevægt, hvilket støder mod lystprincippets krav om tilfredsstillelse her og nu. På dette tidlige tidspunkt af barnets liv er lystprincippets indvirkning imidlertid så altdominerende at det formår at forme barnets oplevelsesmåde, således at der sker en opdeling af jeg/omverden-relationen efter kriterierne lyst-ulyst. Alt hvad der er lystbetonet bliver nu tilskrevet jeg-kvalitet og alt ulystbetonet vil blive udskudt som ikke-jeg, d.v.s. det bliver tildelt yderverdens-kvalitet og opleves som fjendtligt.

Denne udvikling af jeg’et får benævnelsen lyst-jeg’et eller det rensede lyst-jeg. Libidoen eksisterer i denne periode hovedsagelig

som jeg-libido. Det er under dette jeg’s tilstedeværelse, at barnets *primære narcissistiske tilstand* er på sit højdepunkt, hvilket til tider også har givet det benævnelsen det narcissistiske lyst-jeg.

Denne periode, hvor lyst-jeg’et fungerer under lystprincippets anvisninger og muliggør den primær-narcissistiske tilstand, antages af subjektet at blive oplevet som en ideal-tilstand. *Barnet er så at sige sit eget ideal*. Det er indbegrebet af alt godt og lystfuldt. Denne periode får betydning senere i udviklingen, idet den danner grundlag for de idealer individet senere stræber efter.

Lyst-jeg’ets funktionsmåde med at inddrage alt lystbetonet som jeg-kvalitet og frastøde alt ulystbetonet som ikke-jeg kommer til at influere på forholdet til objektrelationen. Kun en del af objektet, nemlig det ulystbetonede, får status som objekt for barnet. Omverdenen og dens objekter vil som følge af barnets subjektive oplevelse fremstå som negative, fjendtlige elementer, som vil fremkalde had i barnet.

Konsekvensen af den narcissistiske fases fuldkommenhed er altså en oplevelse af en lystbetonet fjendtlig omverden. Dette til trods for at lyst-jeg’ets eksistens, med dets noget særegne opdeling af subjekt/objekt-forholdet, i høj grad er afhængig af objekternes alt andet end fjendtlige holdning til det. Hvis moderen eller plejepersonen ikke stillede op på barnets krav og tilnærmelsesvis tilfredsstillede alle dets behov, således at yderverdens objekter i forhold til driftstilfredsstillelsen oplevedes som selvfølgelige og uproblematisk, så ville lyst-jeg’ets subjekt/objekt inddeling om ikke umuliggøres, så dog langt hurtigere lide sin undergang.

Det endegyldige real-jeg

Efterhånden som seksuallidenskaberne udvikler sig udover den autoerotiske tilfredsstillelses måde og begynder at søge tilfredsstillelse ved ydre objekter (forældre og nære personer), samtidig med at omverdenen i stigende grad begynder at stille krav til barnet, kræves der mere af lyst-jeg’et end det kan indfri med dets psykiske arbejdsredskaber, introjektion (d.v.s., optage andres funktionsmåder som en del af ens egen selvforståelse) og projektion (d.v.s. tillægge andre sine egne ofte uacceptable funktionsmåder).

Denne udvikling kræver at individet bliver nødt til at beskæftige sig med yderverdenen og dens realiteter og dermed også udvikle relevante psykiske præstationer overfor den. Det er ikke længere tilstrækkeligt blindt at følge lystprincippets krav om tilfredsstillelse her og nu. Tværtimod kan det i visse tilfælde være nødvendigt at hæmme driftsudfoldelsen indtil muligheden for en reel tilfredsstillelse foreligger, mens det i andre tilfælde kan lade sig gøre at ændre

de ydre omstændigheder, således at en adekvat tilfredsstillelse bliver mulig. At fungere efter disse retningslinier vil sige at fungere efter *realitetsprincippet*, hvilket er det endegyldige real-jeg's overvejende funktionsmåde.

Udviklingen af realitetsprincippet betyder ikke at lystprincipets formål: at opnå størst mulig lyst og undgå ulyst, forsvinder – tværtimod er det en sikring af lystprincippet. »En momentan lyst, hvis følger er usikre, bliver opgivet, men kun for på et senere tidspunkt at opnå en sikret lyst ad den nye vej«. (Freud, 1911, s. 236).

Jeg-idealet

Etableringen af det endegyldige real-jeg betyder ikke, at lyst-jeg'et uden videre smuldrer væk og opgiver sin eksistens. Lyst-jeg'et er utilbøjelig til at give afkald på den narcissistiske fases fuldkommenhed med den narcissistiske selvkærlighed og den fuldstændige tilfredsstillelse af seksualdrifterne, hvilket real-jeg'et ikke kan hamle op med, idet det også har yderverdens krav at tage vare på. Ved siden af det endegyldige real-jeg vil det narcissistiske lyst-jeg derfor stadig forsøge at eksistere, domineret af lystprincippet og med en anden afgrænsning af jeg'et end real-jeg'ets. Resultatet af denne modsætning bliver, at lyst-jeg'et, i forsøget på at fastholde den narcissistiske fuldkommenhed, gennemgår en omformning til et jeg-ideal.

»Dette jeg-ideal er nu genstand for den selvkærlighed, som det virkelige jeg nød i barndommen. Narcissismen synes at være forskudt til dette nye ideale jeg, der ligesom det infantile jeg er i besiddelse af alle værdifulde egenskaber. Som det altid er tilfældet på libidoens område har mennesket her vist sig ude af stand til at give afkald på en tilfredsstillelse, som det engang har nydt. Det vil ikke undvære sin barndoms narcissistiske fuldkommenhed, og da det ikke kunne fastholde denne på grund af forstyrrende formaninger under sin opvækst, og fordi dets egen dømmekraft vækkes til live, så søger det at genvinde den i jeg-idealets nye skikkelse. Hvad mennesket projicerer frem for sig som sit ideal er erstattningen for sin barndoms tabte narcissisme, hvor det var sit eget ideal.« (Freud, 1914, s. 161).

Jeg-idealet fremstår som en almægtig og fuldkommen instans, som real-jeg'et vil forsøge at leve op til, idet det derved genvinder noget af sin tabte narcissisme. Den tilfredsstillelse, der opnås ved idealopfyldelsen, vil fremstå som en følelse af almagt og vil forøge selv-

værdsfølelsen. For at forstå disse processer er det nødvendigt at vende tilbage til lyst-jeg'et.

Som nævnt betragtede lyst-jeg'et alt lystbetonet som en jegkvalitet. Herved introjiceredes de objekter, der var lystbetonede og som var nødvendige for en stor del af driftstilfredsstillelsen (selvopholdelsesdrifterne og en del af seksualdrifterne), d.v.s. de objekter, der plejer og ernærer barnet. Disse lystgivende objekter bliver altså indeholdt i lyst-jeg'et og bliver gjort til en del af det, d.v.s. disses introjektion resulterer i en udvidelse af jeg'et og bliver således årsagen til det narcissistiske lyst-jeg's følelse af almægtighed. Som en yderligere følge af lyst-jeg'ets funktionsmåde, sker der en overvurdering, ikke alene af jeg'et selv, men også af de objekter der introjicerer, fordi de jo netop kun introjicerer, hvis de er lystgivende. Når objektlibidoen senere udskiller sig fra jeg-libidoen vil også seksualobjekterne blive genstand for overvurdering p.g.a. den førhen fastslåede nære relation mellem de to libidoformers objektvalg, hvor vi jo fandt frem til, at seksualdrifterne netop henter sine første objekter fra selvopholdelsesdriftens objekter.

Ud fra det foregående er det forståeligt, at jeg-idealet bliver målestok for det øvrige jeg, der således får (narcissistisk) tilfredsstillelse ved at opfylde idealet. Jeg-idealet får, ifølge Freud, imidlertid også tillagt en anden funktion. Det bliver udover at være selvkærligheds og almagtsforestillingerernes viderefører også en kritisk instans, der forholder sig vogtende og censurerende overfor real-jeg'et. De krav ideal-jeg'et kan stille til real-jeg'et kan under visse omstændigheder blive så strenge og rigide at individets funktionsmåde er truet, hvilket kan udvikle sig til svære psykiske forstyrrelser.

Modsnævningsforholdet mellem jeg-idealet som den narcissistiske fuldkommenheds arvtager og samtidig som en vogtende instans, der stiller sig kritisk og fjendtlig overfor de libidinøse driftsytringer, bliver ikke løst i narcissismeafhandlingen og er heller ikke senere blevet overbevisende løst af Freud, da han udviklede den velkendte inddeling af personligheden i id, ego og super-ego.

En forudsætning for eksistensen af det kritiske element i jeg-idealet er imidlertid et modsnævningsforhold mellem barnets umiddelbare libidinøse driftsimpulser og omverdens reaktioner (de kulturelle forskrifter) på disse impulser. Om tilskyndelsen til dannelsen af det kritiske element i jeg-idealet skriver Freud da også, at

»... til forældrenes kritiske indflydelse, som blev formidlet af stemmen, har opdragerne, lærere samt et uoverskueligt, ubestemmeligt mylder af andre personer fra miljøet (medmenneskene, den offentlige mening) i tidens løb sluttet sig.« (Freud, 1914, s. 163)

Den instans i jeg-idealet, som har til opgave hele tiden at betragte og vurdere afstanden mellem jeg-idealet og det aktuelle real-jeg, er samvittigheden, som i givet fald er i stand til at fremkalde skyldfølelse i individet. Samvittighedsinstitutionen kan udfra dette forstås som »en inkarnation først af forældrekritikken og i det videre forløb af samfundets kritik«. (Freud, 1914, s. 163)

Modsætningen mellem driftsimpulserne og de kulturelle forskrifter bliver til en potentiel intrapsykisk konflikt i barnet og er stærkt medvirkende til at visse følelser og oplevelser bliver fortrængt (gjort ubevidst). Barnet kan ganske vist omforme en del af de seksuelle driftsimpulser over til mere socialt acceptable tilfredsstillelser (sublimering), men det vil dog aldrig være tilstrækkeligt til at kunne forhindre at fortrængningsprocessen bliver en aktiv del af barnets psykiske funktionsmåde.

Præcisering af det narcissistiske udviklingsforløb

Den primære narcissisme

Den primære narcissistiske tilstand er en periode i barnets personlighedsudvikling, hvor det oplever sig selv som almægtigt og fuldkommen, som, »His majesty the Baby« (Freud 1914, s. 103). Libidoen (seksualdrifternes energi) har endnu ikke klart udkrystalliseret sig i objekt-libido og jeg-libido, men består i altovervejende grad af jeg-libido. Barnets seksuelle tilfredsstillelsesmåde er autoerotisk.

Når vi skal forsøge at præcisere denne narcissistiske tilstandspæ-riodes begyndelse bliver vi konfronteret med et fortolkningsproblem, fordi Freud på dette punkt er uklar. På den ene side synes han at hævde, at barnet så at sige fødes ind i den primær-narcissistiske fase, mens han andre steder kan citeres for at kræve en omend rudimentær jeg-dannelse, før man med rette kan tale om en primær-narcissistisk tilstandperiode. At fordybe sig i dette emne vil kræve en teoretisk diskussion, som bl.a. ville inddrage den anvendte anskuelsessvinkel, d.v.s. hvorvidt man udefra betragtet ville benævne barnets adfærd som narcissistisk, eller om man ved at forsøge at sætte sig i det lille barns sted med rimelighed ville kunne kalde barnets oplevelsesmodus for narcissistisk.

Da det vil føre for vidt at komme ind på denne diskussion her, vil jeg begrænse mig til at fastsætte den primære narcissistiske fases begyndelse som, efter min fortolkning, værende sammenfaldende med den første primitive jeg-dannelse, d.v.s. når barnet oplever sig selv som et værende individ tilnærmelsesvis adskilt fra omverdenen.

Kriterierne for adskillelsen behøver imidlertid ikke at være »objektive«, hvilket det spirende lyst-jeg tydeligt viser, men en *subjektiv oplevet fornemmelse af væren* forekommer mig at være en nødvendighed for at kunne tale om en subjektiv oplevelseskvalitet.

Den primære narcissistiske fase er på sit højdepunkt, mens lyst-jeg'et er den dominerende jeg-form, og i dens gennemlevelse lægges grunden for om individet senere vil blive i stand til at elske objekter, der opleves adskilt og forskelligt fra individet selv. (jvf. udviklingen af objekt-libido).

En gunstig og uproblematisk gennemlevelse af den primær-narcissistiske fase er ligeledes vigtig for det senere udviklede jeg-ideal. Karakteren af jeg-idealets grad af almægtighed og fuldkommenhed og derfor attråværdighed er nemlig afhængig af den måde den primær-narcissistiske tilstand er gennemlevet.

Den primære narcissistiske fase aftager i takt med barnets erkendelsesmæssige udvikling og ophører, når jeg'et begynder at knytte libido til forestillinger om objekter, d.v.s. når objektlibidoen udkrystalliserer sig fra jeg-libidoen.

Den sekundære narcissisme

Omfanget af den sekundære narcissisme og de deraf følgende narcissistiske træk er et resultat af, hvorledes den primær-narcissistiske fase gennemleves og nok så vigtigt – hvordan denne fase afvikles. Hvis den primær-narcissistiske fase får et ugunstigt forløb vil den sekundære narcissisme have større mulighed for at udvikle sig. Den sekundære narcissisme har således den primære narcissisme som grundlag, forstået således at den »... er bygget på en gennem mangfoldige påvirkninger tilhyllt primær narcissisme.« (Freud, 1914, s. 140)

Den sekundære narcissisme er betegnelsen for den narcissistiske libido-orientering, der opstår, *når objektbesættelserne ikke kommer i stand eller når der sker en tilbagetrækning af objektbesættelserne*. Dette medfører en overbesætning af jeg'et.

Den manglende objektbesætning kan være fremkommet på mange måder, hvoraf to væsentlige skabelonagtigt kort skal skitseres.

I det ene tilfælde kan barnet have forsøgt at foretage et objektvalg efter tilknytningstypen. Dette er imidlertid mislykkedes af forskellige grunde, f.eks. forældrenes skilsmisse, hospitalsindlæggelse eller plejepersonens manglende evne til selv at foretage objektbesættelser, etc. Herefter har barnet opgivet og trukket libidoen tilbage til jeg'et.

I det andet tilfælde kan objektbesættelsen p.g.a. frustrerende forhold i omverdenen, f.eks. ringe pleje, følelsesmæssig »kulde«

manglende social kontakt etc., slet ikke have fundet sted. Seksualdrifterne har derfor ikke kunnet knytte sig til selvopholdelsesdrifternes objekt.

I det sidste tilfælde vil den sekundære narcissisme være af en sværere og mere manifest karakter.

I begge de to skitserede tilfælde er libido-udviklingen blevet hæmmet, sådan at jeg-libidoen ikke i tilstrækkelig grad er blevet omformet til objekt-libido. Resultatet heraf vil være, at jeg'et indtager kærligheds- (seksual)-objektets plads, og dermed forbillidligt danne grundlag for, hvilke objekter, der senere vil blive efterstræbt i overensstemmelse med de førnævnte principper for det narcissistiske objektvalg. Lidt firkantet formuleret elsker man sig selv via objektet, idet man elsker de træk, der er lig med en selv, var lig med en selv, som man gerne ville besidde, og endelig som den person, der engang var en del af ens eget selv, besad. (f.eks. moderens træk).

Et andet karakteristisk træk ved det narcissistiske objektvalg er ønsket om *passiut at blive elsket* i modsætning til aktivt at elske. Dette ønske kan bl.a. bevirke, at subjektet foretager et såkaldt *passiut objektvalg* d.v.s. kriteriet for objektvalget er graden af objektets kærlighed til subjektet, og ikke omvendt. I sådanne tilfælde elsker subjektet groft sagt kun sig selv med samme intensitet som objektet gør det.

Hvis jeg-idealet ikke udvikles tilfredsstillende (hvad det vil sige i denne sammenhæng kommer Freud ikke nærmere ind på), vil jeg-libidoen ikke være i stand til at blive overført til denne instans og den narcissistiske tilfredsstillelse, der normalt opnås ved at jeg-idealets anvisninger bliver opfyldt, vil kun i ringe omfang finde sted.

Jeg-libidoen får herved mulighed for at forblive uændret i personligheden, hvilket kan medføre at også det voksne individ forsøger at opnå lykke ved atter at blive sit eget ideal ligesom i barndommen; også på det seksuelle område, hvilket kan resultere i udviklingen af forskellige former for perversjoner.

Som en anden form for erstatning for den manglende narcissistiske tilfredsstillelse kan det idealiserede seksualobjekt – overvurderingen af seksualobjektet – i forbindelse med det narcissistiske objektvalg, komme i en hjælpende relation til jeg-idealet. Hvor den narcissistiske tilfredsstillelse støder på reale hindringer, kan seksualidealet anvendes som erstatningstilfredsstillelse. Man vil da ifølge det narcissistiske objektvalg, elske »...det, der besidder det fortrin, som jeg'et mangler i at nå idealet«. (Freud 1914, s. 168)

Det er vigtigt at understrege, at Freud anså, ikke alene den primære narcissisme men også den sekundære, som tilhørende normalpsykologien. Vi har alle i en større eller mindre gunstig grad

oplevet den primær-narcissistiske fase. Derfor besidder vi, som følge af den individuelle udviklingshistorie, mere eller mindre sekundær-narcissistiske tilbøjeligheder, der kun under særlige omstændigheder, kan udvikle sig til patogene træk i personligheden.

»Narcissismen ... er det libidinøse supplement til selvopholdelsesdrifternes egoisme, som ethvert levende væsen med rette kan siges at have del i«.

(Freud 1914, s. 130)

De sekundære narcissistiske træk kan dog også udvikles i en sådan grad, at de bliver manifesterede og patogene (sygdomsfremkaldende) træk i personligheden. Grundlaget for en sådan u hensigtsmæssig udvikling skal som før nævnt søges i en traumatisk gennemlevet primær-narcissistisk fase (dvs. hvor barnet udsættes for emotionelle chok). Jeg skal i denne forbindelse ikke komme ind på en mere detaljeret klinisk beskrivelse af symptomerne ofte komplekse udviklingsveje, men begrænse mig til blot at nævne nogle af de mere væsentlige symptomdannelser, som den ekstreme form for sekundær-narcissisme kan udvikle. I visse tilfælde kan storhedsvanvid og hypokondri samt en oplevelse af en til stadighed fjendtligt indet omverden være de markante symptomer. I andre tilfælde kan symptomer som selvbefridelse, usædvanlig formindskelse af selvtiliden, kolossale mindreværdskomplekser, stærk følelsesmæssig ambivalens overfor den elskede person, selvforagt til tider med en tilbøjelighed til selvmordstanker være de dominerende symptomdannelser.

De forskelligartede symptomer er udviklet i samspil med de individuelle forsvarsmekanismer, som individet har gjort brug af i for søget på at »løse« de psykiske konflikter, der er opstået p.g.a. den traumatiske gennemlevelse af den primær narcissistiske fase. Et fællestræk ved symptomerne er dog, at der er sket en tilbagetrækning af objekt-libidoen, som så er blevet omformet til jeg-libido, og at individet ofte har udviklet en markant forstyrrelse af realitetsopfattelsen.

Kritiske kommentarer til Freuds narcissismeteorier

Hvis man ønsker at forstå tankegangen hos nogle af de væsentligste teoretikere i den aktuelle narcissismedebat er kendskabet til Freuds narcissismeforståelse en betydningsfuld indfaldsvinkel. Freud var ikke alene den første teoretiker, der indførte narcissismebegrebet i normalpsykologien, d.v.s. som et element i almenpsy-

ken, men hans teoretiske forskning har også haft en kolossal indflydelse på senere forskere, idet hans standpunkter ofte har været udgangspunkt for disses kritiske afstandstagen eller forsøg på videre udvikling indenfor samme referenceramme. Så selvom Freuds teorier i første omgang kan virke som en uvejsom jungle at trænge ind i, ofte upræcise og tilsyneladende selvmodsigende, er det umagen værd at forsøge at sætte sig ind i tankegangen bag de forskellige teoretiske forklaringsmåder. Når det så er sagt, er det på den anden side også vigtigt at forholde sig kritisk til hans skrifter udfra den anvendelsesform, man har valgt sig. Freuds teorier kan således vurderes udfra to synsvinkler; dels som værktøj i en terapeutisk praksis, og dels som et teorisæt til at forstå den psykiske udvikling i almindelighed. Det er den sidstnævnte anvendelsesform, der er aktuel i denne bog, og udfra denne synsvinkel er nogle af de mere overordnede kritikpunkter til narcissismeteorien identiske med de indvendinger, der blev præsenteret i afsnittet om »generelle betragtninger over psykoanalysen«, når denne forsøges anvendt til at forklare historisk foranderlige processer i den menneskelige psyke.

Ved – gennem den metapsykologiske proces – at hæve den konkrete terapeutiske erfaring op på et andet abstraktionsniveau ved at omforme den til systematiserede almentypiske antagelser, mister Freud den eksplicitte beskrivelse af den materielle virkelighed, i hvilken den er opstået. Dette gør det f.eks. vanskeligt at forklare, hvorfor de narcissistiske forstyrrelser indenfor den kliniske praksis er mere dominerende i dag end tidligere.

Han lægger imidlertid op til en dialektisk forståelse af den psykiske udvikling ved i sin driftsteori at betragte drifternes karakter som et resultat af individets naturmoment og omverdenens krav, samt driftsudformningen som foregående i en »interaktion«, idet han påpeger ydre objekters betydning for driftstilfredsstillelsen, og dermed objektrelationernes betydning. Men hvordan den anden pol i det dialektiske forhold tegner sig, nemlig den samfundsmæssige realitet, bliver kun overfladisk behandlet.

De givne samfundsbetingelser vil altid hæmme visse driftsimpulser tilfredsstillelsesmulighed, men til gengæld vil de så også altid fremhæve andre driftsimpulser mulighed for at blive tilfredsstillet. De givne samfundsbetingelser vil aktivt skabe visse andre muligheder for driftsudfoldelse ved enten at give plads eller endda belønne de for det givne samfunds opretholdelse nødvendige driftsmønstre i individet.

For at kunne forstå årsagssammenhænge i de psykiske reaktionsmønstre, f.eks. narcissistiske træk i personligheden, er det derfor nødvendigt at præcisere, under hvilke samfundsmæssige betingelser individet må søge sin driftstilfredsstillelse.

Ifølge Freud dannes den narcissistiske personlighedsstruktur overvejende på grundlag af fikseringer: Det narcissistiske objektvalg i den sekundære narcissisme skal ses som et resultat af libidofikseringer i den primære narcissistiske fase, d.v.s. han lægger vægten på det driftspsykologiske. Fikseringerne skal forstås som resultatet af den ydre verdens begrænsede muligheder for at yde driftstilfredsstillelse. Dannelsen af den narcissistiske personlighedsstruktur fremstår således som resultatet af konflikten mellem de biologiske givne drifter og den ydre verden, en konflikt, hvor drifterne formes og undertrykkes af realiteternes krav. Det er konfliktens styrke og løsning i en bestemt fase, der bestemmer fikseringernes styrke og karakter og herigennem bestemmer i hvor høj grad individet foretager narcissistiske objektvalg.

Freuds forståelse for realiteternes betydning for den psykiske strukturs dannelse giver således basis for at forstå narcissismen udfra en dialektisk materialistisk teori, men en sådan forståelse af den narcissistiske personlighedsudvikling fordrer dog, at man indtager en konkret analyse af den samfundsmæssige realitet.

Et andet mere internt kritikpunkt (d.v.s. indenfor narcissismeteorien rammer) er den manglende konkretisering. Det er på mange punkter vanskeligt at sammenligne hans teoretiske synspunkter med det barn, vi rent faktisk kan iagttage. Der er f.eks. en klar konstaterbar interesse for omverdenen hos det lille barn allerede i den helt spæde alder, hvilket ikke just fremgår af Freud.

Man kan let få den tanke, når man læser Freud, at blot barnet får tilfredsstillet sine selvopholdelsesdrifter, så skal barnet, p.g.a. den autoerotiske seksualitet, nok selv tilfredsstille sine seksuelle behov, herunder også behovet for ømhed og kærlighed, hvilket senere empiriske undersøgelser klart modbeviser. (F.eks. Spitz 1965, Goldfarb 1945).

Disse påviste alle barnets behov for bl.a. kropskontakt og ømhed i forbindelse med objektet, hvilket i bredere forstand også må henregnes under seksualdriftens domæne. En manglende tilfredsstillelse af sådanne behov kunne ligefrem føre til psykotiske tilstande.

Freud synes i det hele taget ikke at have nogen særlig omfattende empirisk viden om børn. Han beskæftiger sig hovedsagelig med en teoretisk forståelse for gennemgribende og vigtige aspekter ved udviklingshistorien ud fra sit konkrete materiale, som er den gennem psykoanalyse af voksne individer indhentede viden, d.v.s. hovedparten af udviklingsteorien er bygget op retrospektivt.

De manglende tidsangivelser for de bestemte udviklingsfaser barnet gennemlever hører også med til den manglende konkretisering. Det ville have været ønskeligt og sandsynligvis forhindret en del misforståelser, hvis Freud havde kunnet præcisere de forskelli-

ge faser i en fastere tidsramme, men det er samtidig også forståeligt, at det ikke er sket, når vi tager i betragtning, hvilken erkendelsesproces udviklingsbegreberne er produkter af.

Metapsykologien forsøger jo netop, som det indledningsvis blev skitseret, i abstrakt form at sammenfatte og fremstille den psykiske forarbejdning i individet, som den åbenbarer sig via de konkrete terapeutiske erfaringer og forsøger ikke at henvise til konkrete adfærdsmæssige ændringer i udviklingsforløbet.

Teorien om libidoens konstans

En af hjørnestenene i narcissismeteorien er teorien om libidoens konstans. Øjensynlig inspireret af datidens så succesrige naturvidenskaber antager Freud at den til rådighed værende libido vil uddifferentiere sig til objekt-libido eller jeg-libido efter et omvendt proportionalt princip, ligesom vand man hælder i to forbundne kar, d.v.s. jo mere objekt-libido des mindre jeg-libido og omvendt. Når individet elsker, d.v.s. når libidoen bliver bundet til et objekt, mindskes mængden af jeg-libido, hvilket virker truende for selvverdsfølelse. Selvverdsfølelsen bliver imidlertid genoprettet, når kærligheden bliver gengældt.

»Den der elsker har så at sige tabt et stykke af sin narcissisme og kan først få det erstattet ved at blive elsket.«

(Freud, 1914, s. 166)

Hvis vi nu antager, at den libido, der som objekt-libido er bundet til objektrepræsentationen, holdes konstant, hvor kommer så den libido fra, der som jeg-libido igen forhøjer individets selvverdsfølelse, når det bliver elsket? Det indrepsykiske libidinøse regnskab går ikke rigtig op i dette tilfælde. Det kunne tværtimod synes, som om mængden af libido lader sig influere af ydre faktorer, som objektets kærlighed til jeg'et, hvilket i så tilfælde vil bryde med teorien om libidoens konstans.

Anvendelsen af objekt-begrebet

Et andet uklart punkt i teorien er anvendelsen af termen »objekt« samt visse dele af jeg-begrebet ved den primære narcissistiske fase. Når Freud beskriver den infantile seksualitets udvikling fra en objektløs autoerotik over primærnarcissismen til den egentlige objekt-kærlighed, er det ikke entydigt klart, om der i autoerotikken overhovedet ikke eksisterer noget objekt eller om der f.eks. eksiste-

rer delobjekter (f.eks. moderbryst). Ligeledes er det uklart, om objekt/objektløs-dimensionen skal forstås ud fra »objektive« kriterier, d.v.s. ud fra den iagttagelige adfærd hos barnet eller det skal forstås ud fra »subjektive« kriterier, d.v.s. med udgangspunkt i en antagelse om, hvad der for barnet opleves som objekt eller ikke-objekt.

Hvis vi betragter problemet og argumenterer indenfor rammerne af det objektive kriterium, benytter Freud objektbetegnelsen så godt som synonymt med hele personen (f.eks. moderen.) Det udelukker imidlertid ikke, selvom autoerotikken betegnes som objektløs, tilstedeværelsen af objekter i form af delobjekter, f.eks. moderbrystet. Benytter vi derimod det »subjektive« kriterium bliver problematikken forskudt, idet det foregående problem falder væk, da barnet i den første periode ikke kan skelne mellem selv og omverden og senere hen under lyst-jeg'et tilskriver lystbetonede objekter, og derfor også seksualobjekter, som havende jeg-kvalitet. Som sådan kan autoerotikken betegnes som objektløs, selvom barnet viser interesse for delobjekter. Problemet bliver imidlertid forskudt over på jeg'ets dannelsesproces, mere præcist omkring overgangen fra det oprindelige real-jeg til lyst-jeg'ets dannelse. Spørgsmålet er, om det oprindelige real-jeg har formået tilnærmelsesvis at skelne mellem selv og omverden i overensstemmelse med de »gode objektive« arbejdsredskaber, muskelaktivitet og perception, inden lyst-jeg-et med sin særegne opdeling af selv og omverden formår at ændre dette billede. Freud går ikke til bunds i dette problem, hvilket følgende to modstridende synspunkter vidner om.

Det første og ældste synspunkt, som han bl.a. redegør for i »Tre afhandlinger om seksualteorien« (1905), er, at seksualdrifterne oprindeligt finder deres mål på ydre objekter og først senere udvikler en autoerotisk tilfredsstillelsesform. Hans begrundelse er, at seksualiteten i den tidligste udvikling er intimt forbundet med tilfredsstillelsen af ernæringsbehovet, d.v.s. selvopholdelsesdrifternes objekt. Barnet vil forsøge at genskabe den seksuelle tilfredsstillelse, selvom det er mæt, og iværksætter en erstatning, tommelfingeren, til at tilfredsstille den erogene zone, som munden har udviklet sig til p.g.a. den nære relation mellem seksualitet og spisning. Ved tommelfinger-sutningen selvstændiggøres seksualaktiviteten og barnet har nu udviklet en autoerotisk tilfredsstillelsesform.

Det andet synspunkt består i opfattelsen af den infantile seksualitets udvikling gennem faserne autoerotik, primærnarcissisme og objekt-kærlighed. Dette synspunkt blev udviklet gennem nødvendigheden af at adskille narcissisme fra autoerotik og objekt-kærlighed. På dette tidspunkt opererede Freud med den antagelse, at autoerotikken måtte være individets oprindelige driftsform.

»Jeg'et må udvikles. Men de autoerotiske drifter er oprindelige; der må altså føjes noget til autoerotikken, en ny psykisk aktion, for at forme narcissismen«.

(Freud 1914, s. 142)

Jeg vil ikke gå dybere ind på denne modsætning, men henvise interesserede til Balint, »The basic Fault« (1968), og blot nævne en sandsynlig medvirkende faktor til denne modsætning, nemlig, at autoerotikken tilhører seksualteorien mens begrebet om primær-narcissismen først og fremmest tilhører teorien om jeg'ets udvikling, og at Freud aldrig fik foretaget en gennemgribende integration af de to teorier.

Kohuts narcissismeteori

Kohuts narcissismeteori er på sin vis en videreudbygning eller et supplement til Freuds teori om narcissismen, vel nok mest hvad angår begrebet om jeg-idealet. Hans teoretiske baggrund er også *den psykoanalytiske teori*, og det empiriske grundlag han bygger sin teori på er de erfaringer han har indhøstet gennem sin omfattende *psykoanalytiske praksis*, samt, mere underordnet, almene iagttagelser i daglige sociale sammenhænge blandt kolleger, venner etc.

Det, der gør ham interessant frem for andre narcissismeforskere, er, at han forsøger at opstille en selvstændig teori om narcissismens udvikling. I forhold til den psykoanalytiske teori er han specielt interessant, fordi han forsøger det, som Freud aldrig seriøst fik påbegyndt, nemlig at indpasse narcissismebegrebet i strukturmodellen og i den psykoseksuelle udviklingsmodel. Dette lykkes imidlertid kun delvist for Kohut. Strukturmodellens begrebsapparat forekommer ham nemlig ikke at være tilstrækkelig velegnet som det værktøj der skal dissekere narcissismen, så han opstiller sideløbende sit eget begrebsapparat. I overensstemmelse med Hartmanns *jeg-analyse* (Hartmann, 1950) benytter Kohut begrebet, *selv'et*, som supplement til strukturmodellens id, ego og superego, idet han mener, at det ikke alene vil blive mere anskueligt for forståelsen af narcissismen at kunne beskrive individet som et hele – dets identitet – i lighed med den gængse benyttelse af objektbegrebet; men også fordi modsatrettede bevidste og førbevidste selv-repræsentationer, som i strukturmodellen vil ligge indenfor samme instans i personligheden eller gå på tværs af denne opdeling af psyken, hermed vil kunne beskrives i sin naturlige afgrænsning. (jvf. Kohut 1974, s. xv)

Kohut adskiller sig imidlertid også fra Freud på et andet væsentligt punkt ved at antage, at narcissismen har sin *egen selvstændige udviklingslinje* uafhængig af, men stående i et dialektisk forhold til, den objekt-libidinøse udvikling. Medens den objekt-libidinøse udvikling gennemløber følgende stadier: autoerotik – narcissisme – objekt-kærlighed, mener han, at den narcissistiske udvikling forløber på følgende måde: autoerotik – narcissisme – højere former for

og forandring af narcissismen. Narcissismen har ligeledes sine selvstændige behov og opbygger sine egne forestillingsbilleder. Den narcissistiske tilfredsstillelse af selv'et opnås, ikke som ved seksualdrifterne og kropsbehovene gennem driftsspænding og driftsløsning ved lystgivende erogene zoner, men derimod ved at opfylde sine idealer og forestillinger om sig selv. Dette opleves som en »varm glæde« i modsætning til den skam og fortvivelse, der opleves, når selv'et ikke lever op til sine egne idealer og forestillinger. Der eksisterer dog et dialektisk forhold mellem de to driftsformer forstået således, at lystfulde erfaringer med egne kropsfunktioner fører til en forhøjelse af den narcissistiske selvoplevelse og omvendt vil den sikkerhed et kohærent (d.v.s. sammenhængende og enhedspræget) selv kan formidle forhøje lysten omkring de kropsligt-sjælelige funktioner.

Ved at betragte narcissismen som havende sin egen selvstændige udviklingslinje, adskiller hans holdning til narcissismen sig ligeledes fra Freuds, hvis syn på narcissismen set gennem energifordelingsmodellens briller som bekendt medførte, at narcissistiske besættelser af jeg'et kun kan ske på bekostning af objektbesættelserne, d.v.s. at jo mere jeg'et besættes desto mere forarmes objektrelationerne.

Kohuts antitese til narcissismen er nemlig ikke objektrelationen men derimod objektkærligheden. (jvf. Kohut, 1966, s. 245)

»Et individs overflod af objektforhold, som en iagttager af det sociale felt vil se det, kan skjule individets narcissistiske oplevelse af omverdenen; og en persons tilsyneladende isolation og ensomhed kan dække over en rigdom af objektbesættelser«.

(ibid, s. 245)

Ved at fjerne den ifølge Kohut falske modsætning mellem narcissisme og objektrelationen, samt desuden at påpege værdifulde sider af narcissismen, kommer han bl.a. til at rokke ved den moralske negative holdning, som narcissismen har været genstand for – bl.a. tendensen til at betragte narcissismen som en mere primitiv og uudviklet libidoform i forhold til objektrelationen. Dette skyldes, mener han, at den vestlige civilisations altruistiske moralbegreber på en utidig måde har vundet indpas i den kliniske praksis.

Som nævnt hævder Kohut også i langt større grad end Freud, at narcissismen indeholder værdifulde og positive sider. Han betragter den udviklede og modne form for narcissisme for at være af stor social værdi. Bl.a. egenskaber som kreativitet, indfølelse, evnen til at se sig selv som havende en tidsmæssig afgrænset eksis-

stens og handle hensigtsmæssigt ud fra denne erkendelse, humoristisk sans og endelig opnåelse af visdom, har alle ifølge Kohut den modne narcissisme i sig og omvendt er det narcissistiske element i personligheden en forudsætning for disse egenskabers udvikling.

I forbindelse med de højere former for narcissisme hos Kohut er det vigtigt at understrege, at de *ikke* kan sammenlignes med det freudianske begreb, sekundær narcissisme. Hvis sekundær narcissismen skal placeres i forhold til Kohut, må det være i forbindelse med det ugunstige narcissistiske udviklingsforløb, som er den bagvedliggende årsag til udviklingen af den narcissistiske personlighedstype.

Selv'et og den narcissistiske udvikling

Ført tilstanden og tiden derefter, som kulminerer med den primær-narcissistiske fase er den epoke i individets liv, hvor den mest fuldkomne narcissistiske tilfredsstillelse finder sted. Det er i denne periode at barnet har mulighed for at opleve den optimale narcissistiske tilstand (og opleve den af Freud benævnte *oceaniske følelse*).

Denne tilstand bliver imidlertid stadig vanskeligere at opretholde i takt med den motoriske og intellektuelle udvikling og ikke mindst fordi moderens øjeblikkelige behovstilfredsstillelse af barnet, samt indfrielse af barnets krav, uundgåeligt vil mislykkes, hvilket nødvendigvis vil medføre pinefulde udsættelser af barnets behov.

Kohut mener, at den primære narcissistiske ligevægt hermed bliver truet, hvilket barnet forsøger at genoprette ved at danne to former for selv-objekter. Kohut definerer selvobjektet som et forestillingsobjekt, der bruges i selv'ets tjeneste eller som opleves, perciperes, som en del af selv'et og som er besat med narcissistisk libido.

De to selv-objekter er følgende:

- a) et grandios og ekshibitionistisk billede af selv'et
- b) et idealiseret forældre-*imago*

(jvf. Kohut 1974, s. 25)

Begge de to arkaiske selv-objekter udvikles og består samtidigt på trods af deres relative selvstændige udviklingsforløb og barnet benytter sig af begge former for selv-objekter som kilde til sin narcissistiske tilfredsstillelse. I en periode kan den ene form være den foretrukne, mens barnet i en anden periode hovedsagelig vil benytte sig af den anden. Det grandiose selv og det idealiserede forældre-

mago er således to aspekter af den samme udvikling, men for over-
skuelighedens skyld vil de her blive gennemgået hver for sig.

Det grandiose selv

Gennem dannelse af dette selv-objekt forsøger barnet at genetablere den narcissistiske ligevægt ved at tillægge selv'et al fuldkommenhed og magt og foragteligt at vende sig væk fra omverdenen, der bliver tillagt alle svage og ufuldkomne egenskaber.

På dette punkt svarer det grandiose selvs funktionsmåde til den funktionsmåde Freud tillagde lystjæg'et.

Indholdet i det grandiose selv er storhedsfantasier i alle afskygninger, mens det driftsmæssige aspekt er de ekshibitionistisk-narcissistiske drivkræfter. Dette selv-objekt har således klart subjekt-kvalitet knyttet til sig, men på trods af denne subjekt-kvalitet har den også sine objektrelationer, som mere eller mindre opleves som en del af selv'et (jeg er fuldkommen, du er fuldkommen, men du er en del af mig). Forholdet til objekterne kan antage forskellige former afhængig af relationens dannelse i udviklingsforløbet:

- 1) Den mest arkaiske (primitive) form er *sammensmeltningen*, hvor det grandiose selv bliver udvidet til også at indeholde objektet i en symbiotisk kontaktform. Barnet forventer at have samme kontrol over objektet, som en voksen forventer at have over sin egen krop og bevidsthed.
- 2) En noget mindre arkaisk form er *alter-ego* eller *twilling-perceptionen*, hvor objektet ganske vist opleves som adskilt fra selv'et, men så godt som identisk med eller meget lig dette.
- 3) *Spejlperceptionen* er den mindst arkaiske form og henfører til den oplevelse af objektet, som værende adskilt fra selv'et men kun have betydning for og accepteres af subjektet, hvis det fungerer som spejl for og bekræftelse af subjektets grandiose forestillinger og ekshibitionistiske handlinger.

De tre former, som det grandiose selv forholder sig til objektet på og som med et overordnet begreb kaldes *spejloverføring*, etableres i forskellige stadier af den tidlige udvikling. De to første dannes, mens der endnu ikke eller kun i liden grad er udviklet objekt-adskillelse i selv'et og før nogen væsentlig verbal kommunikation er etableret, mens den sidste først etableres, når der i selv'et er udviklet en klar objekt-adskillelse og den fortsætter videre ind i verbalstadiet. (jvf. Kohut 1974, s. 121-122). Den sidste form, spejl-

perceptionen, udspringer af barnets behov for »glimtet i moderens øje« (ibid s. 116), og anden moderlig imødekommenhed og begejstring overfor barnets narcissistisk-ekshibitionistiske nydelse; en proces der er betydningsfuld for dannelsen af barnets selvtillid og selvværdsfølelse. Årsagen til at det grandiose selv benytter objektet til at fastholde sin egen grandiositet er, at barnet herved placerer sig i en relativ sikker psykisk position, som gør det i stand til at modstå den smertefulde oplevelse det er at udsætte det grandiose selv for konfrontationen med den barske realitet.

Det er denne konfrontations udfald, af Kohut kaldet »den optimale frustration«, som er udslagsgivende for, hvorledes det grandiose selv videreudvikler sig. Under gunstige omstændigheder vil der ske en målhæmning og neutralisering af det grandiose selv, d.v.s. dets mål bliver gjort mere realistiske. Barnet vil lære at acceptere dets realistiske begrænsninger, således at de grandiose fantasier og de grove ekshibitionistiske krav bliver opgivet og lidt efter lidt erstattet af mere realistiske mål og hensigter, hvilket vil medføre glæde over egne funktioner og aktiviteter og skabe en realistisk selvtillid. Denne proces foregår over en lang periode og i gunstigste fald vil barnet i den ødipale periode, parallelt med afviklingen af det glorificerede grandiose selv, også erkende at de ødipale fantasier og de dermed forbundne omnipotente narcissistiske forestillinger var illusionsagtige. (jvf. Kohut, 1974, s. 118). Hvis det sker vil de narcissistiske energier blive frigivet og kan derfor bruges til at skabe et kohærent og realistisk selv med dets *føromtalte* høje selvfølelse og nydelse af dets egne *realistiske* funktionsmåder og aktiviteter.

Men hvordan ser de gunstige omstændigheder ud, som forudsætter den ovenforbeskrevne udviklingslinje?

Her er det i første omgang vigtigt at erindre baggrunden for det grandiose selvs dannelse, som jo bekendt var en form for kompensationsdannelse for oplevelsen af den primære narcissistiske tilstands optimale tilfredsstillelse. Dannelsen af selv-objektet kan derfor betragtes som en, for barnet nødvendig erstatning, en psykisk overlevelsesmåde for det primære narcissistiske paradys, som er blevet ødelagt i og med realitetens ubønhørlige indblanding i den narcissistiske idyl. Derfor er det også vigtigt, at barnet får gunstige omstændigheder til at danne sit grandiose selv, d.v.s. ikke støder på modstand i denne etableringsfase, som foregår i interaktionen med omverdenen (moderen), idet barnet spejler sig selv i og fornemmer sit eget værd gennem omverdenens reaktioner. Ikke alene ros, anerkendelse samt omsorg og kærtegn er vigtige ingredienser i denne sammenhæng. Også mindre markante reaktioner på barnet er værdifulde som f.eks. at få opmærksomhed og blive kigget på, jvf.

det førmtalte »glimt i moderens øje«. Auditive reaktioner på barnet, når moderen nyder tilstedeværelsen af barnet og dets aktiviteter, f.eks. ved positive kommentarer på barnets adfærd, er ikke blot befordrende for dannelsen af det grandiose selv. Det er samtidig en reaktion på det *totale* barn, og understøtter derfor udviklingen fra autoerotikken, fra stadiet af det fragmenterede selv, det nukleare selv, frem mod et kohærent selv, d.v.s. udviklingen henimod selv-vurderingen og selvoplevelsen som en psykisk og fysisk enhed. Det grandiose selvs møde med realiteten, den optimale frustration, er imidlertid det centrale og kritiske punkt for dette selv-objekts videre skæbne. Forudsætningen for den førbeskrevne gunstige udvikling, d.v.s. en hæmning og neutralisering af de grandiose fantasier til en mere realistisk selvoplevelse, er, at den sker *gradvis* og *faseadækket*. Hvis afsløringen af barnets egen uformåen og magtesløshed sker for pludseligt, vil det ikke være i stand til at omforme de narcissistiske elementer, der ligger til grund for det grandiose selv, til gavn for den videre udvikling. Det samme gælder, hvis der kun sker en *minimal* eller næsten *ingen* frustration af det grandiose selv, d.v.s. hvis barnets narcissistiske behov bliver overstimuleret. Udviklingen vil da blive fastholdt på et arkaisk niveau, indtil spændingen mellem den arkaiske personlighedsstruktur og realiteten bliver for stor og uudholdelig. Dette vil i så fald tvinge individet ud i et desperat og alt for pludseligt omvæltningsforsøg, hvilket som oftest mislykkes.

Afviklingen skal dog ikke alene foregå gradvis, men også i overensstemmelse med barnets øvrige psykiske udviklingsniveau. Kohut beskriver ikke explicit, hvorledes denne proces konkret kan gribes an, men formulerer det mere svævende som »passende selektive forældre-responses på barnets krav for at gentage og imødekomme de narcissistisk-ekshibitionistiske manifestationer af dets grandiose fantasier«. (Kohut 1974, s. 107).

Hvis afviklingen af det grandiose selv sker for brat bliver konfrontationen for voldsom og en sådan pludselig afsløring af selv'ets uformåen bevirker, at barnets narcissisme udsættes for et *traumatisk forløb*, hvorved det, i stedet for at blive integreret i personligheden, afspaltes og adskilles fra selvet gennem fortrængning, hvorved det unddrages videre bearbejdning og udvikling. Det *grandiose selv* vil, hvis fortrængningen ikke hæves, også i den voksne person leve videre i sin arkaiske form som uopfyldelige og urealistiske størrelsesfantasier, som i deres sammenstød med det faktiske, reale selv's svaghed, vil give sig udslag i for den narcissistiske personlighedstype så typiske træk: en *ekstrem svingende selv-vurdering*, gående fra fanatisk urealistisk selvtillid til opgivende depressive tilstande med en følelse af tomhed og mangel på selv-værdsfølelse.

Symptomer som tomhed, manglende selvfølelse og manglende glæde ved egen aktivitet, forstår Kohut som resultatet af det grandiose selvs fortrængning. Herved bliver den narcissistiske libido bundet til urealistiske, ubevidste eller benægtede grandiose fantasier og samtidig, p.g.a. afspaltningen fra selv'ets herredømme, holdt ude fra selv'ets bearbejdning og handlemuligheder. En anden følge af denne fortrængning er opbobling af primitive former for narcissistisk-ekshibitionistisk libido og disse spændinger forårsager en større tilbøjelighed til hypokondrisk ængstelse, generthed, skamfølelse og forlegenhed.

Det idealiserede forældre-imago

Dette begreb kalder Kohut for et *overgangs* selv-objekt, idet det ikke entydigt kan karakteriseres som narcissistisk. Det er snarere en mellemform mellem narcissisme og objektkærlighed, da *besættelsen af objektet* samtidig er en narcissistisk idealisering af det. Det benævnes desuden som et arkaisk selv-objekt, idet det hentyder til den tidlige periode af udviklingen, hvor subjekt-objekt adskillelsen endnu ikke er fast etableret, men hvor objektet opleves som en del af selv'et. Da al magt og lyksalighed bliver oplevet i forbindelse med det idealiserede objekt, vil barnet føle sig tomt og magtesløst, når det er adskilt fra det og forsøger derfor at opretholde en næsten symbiotisk forening med det. (Jvf. Kohut 1974, s. 37). Det er naturligvis en umulighed, at objektet skulle kunne fungere som subjektets totale forlængelse, og som følge heraf, for at kompensere for den reelle adskillelse fra moderen og som et forsøg på at genskabe en del af den tabte oplevelse af den primærnarcissistiske fuldkommenhed, bliver det idealiserede forældre-imago dannet, understøttet med den tidligere oplevelse af fuldkommenhed og omnipotens.

»Når psyken berøves en kilde til driftstilsfredsstillelse, affinder den sig ikke med tabet, men forvandler objekt-imagoet til et introjekt, d.v.s. til en struktur i det psykiske apparat, som overtager de funktioner, der tidligere blev udført af objektet«. (Kohut 1966, s. 247)

Under gunstige betingelser vil dette idealiserede forældreimago langsomt og gradvist blive depersonificeret og integreret i personligheden, introjiceret til et super-ego, hvor det vil være medskabende for individets idealer, ideer og abstrakte værdier og forsyne dem med deres specielle »aura« af bestræbelsesværdig attraktion. = moral

Udviklingen hertil kræver imidlertid en proces, under hvilken det idealiserede forældre-imago gennemgår en ikke ringe for-

Man glæder hos psykopater + narcissister

dring. Under gunstige omstændigheder forløber denne proces på følgende måde.

Når det idealiserede forældre-imago bliver dannet, består det af hele personen, hele det idealiserede objekt forsynet med de fra barnet projicerede idealiserede og omnipotente egenskaber. Gradvist vil dette billede krakelere i takt med barnets erkendelse af, at forældrene faktisk ikke besidder alle disse idealiserede egenskaber. Forældrene er ikke ufejlbarlige. De kan ikke alt i denne verden, de er endog af og til ret uformående.

Mens barnet idealiserer den reale, den virkelige forældre, er idealiseringens konstellation imidlertid åben for korrektioner og modifikationer via aktuelle her-og-nu-situationer. Det idealiserede forældre-imago ændrer hermed karakter henimod en mere realistisk bedømmelse af forældrene (f.eks. forældrene ved ikke alt). Dette sker i løbet af den præ-ødipale periode og gør barnet i stand til at omforme en del af den idealiserede libido fra det idealiserede forældre-imago, og benytte den til opbygningen af driftskontrollerende strukturer, fortrinsvis til superego-dannelsen. (jvf. Kohut, 1974, s. 41)

I denne periode sker der desuden en depersonificering og en begyndende reinternalisering af det idealiserede objekts egenskaber. Det oprindelige forældre-imago, bestående af hele objektet og de gennem projektion fra barnet tilførte almægtige og omnipotente egenskaber, er en internalisering i barnet, hvis altomfattende karakter er en umulighed i mødet med realiteterne. Barnet vil være tvunget til at opgive denne illusion, men som et stadigt forsøg på at opretholde den narcissistiske ligevægt, vil det gradvist omforme det idealiserede forældre-imago fra det totale objekt til at gælde visse egenskaber ved objektet. Denne proces medfører da også, at objektet vil antage skarpere konturer og få en selvstændig værdi som omverdens-objekt og kan derfor besættes med objekt-libido, som yderligere skærper subjekt-objekt adskillelsen, d.v.s. subjektets oplevelse af objektet står klarere, hvilket igen befordrer omformningsprocessen fra hele objektet til visse af dets egenskaber, d.v.s. processen er dialektisk.

En forudsætning for denne udviklingsproces er imidlertid, at den forløber faseadækvat, d.v.s. barnets psykiske apparat skal være tilpas modent for de specifikke introjektioner, og gradvis, d.v.s. erkendelsen af diskrepansen mellem det idealiserede forældre-imago og det reale objekt skal forløbe i en kontinuerlig aftagende proces i takt med barnets opbygning af dets nukleare selv. For at udbyde forståelsen og vigtigheden af denne proces, hvis udfald bliver en væsentlig faktor for individets forhold til i første omgang primær-objekterne og senere til objekter i det hele taget, samt til superego-

ets konstellation, vil jeg supplere med Winnicott, som beskriver den samme proces omend i en anden terminologi.

Winnicott definerer den diffuse subjekt-objekt adskillelse som er karakteristisk i og omkring den primære narcissisme, som objekt-relation (object-relating) og endemålet som objekt-benyttelse (object-use), hvor subjekt-objekt adskillelsen opleves klart og entydigt. (Winnicott 1971, s. 104)

Imellem disse to poler foregår den af Winnicott benævnte »måske vanskeligste proces overhovedet i den menneskelige udvikling« (Winnicott 1971, s. 104), nemlig subjektets placering af objektet underfor subjektets oplevelse af omnipotent kontrol, hvilket vil sige subjektets perception af objektet som et ydre fænomen og ikke som en projiceret enhed og at anerkende det som et suverænt selvstændigt individ. Hvorvidt denne proces fuldt ud skal lykkes, afhænger naturligvis af subjektets, men også i en væsentlig grad af objektets psykiske kapacitet. For at foretage ændringen fra objekt-relation til en klar objekt-benyttelse er det nemlig i følge Winnicott nødvendigt for subjektet (barnet), at destruere objektet psykisk, d.v.s. placere objektet udenfor sin oplevelse af omnipotent kontrol, men det er desuden nødvendigt at objektet, på trods af denne destruktion, er i stand til at overleve den. I symbolsk fremstilling foregår det således:

»Subjektet siger til objektet: »Jeg destruerede dig«, og hvis objektet formår at kapere denne meddelelse vil subjektet fortsætte: »Hallo, objekt!«, »Jeg destruerede dig«. »Jeg elsker dig«. »Du har været for mig fordi du overlevede min destruktion af dig.« (ibid, s. 105).

Subjektet kan nu benytte objektet, der har overlevet, d.v.s. forholde sig til objektet som objekt, og internalisere specifikke værdier og funktionsmåder, og ikke blot det totale objekt.

Det er vigtigt at understrege, at ikke alene bliver objektet destrueret ved at blive placeret udenfor subjektets oplevelse af omnipotent kontrol, men også at destruktionen forårsager, at subjektets oplevelse af omnipotent kontrol over objektet ophører. (jvf. ibid, s. 106).

Som illustration til ovennævnte kan jeg nævne et eksempel fra min egen barndom; så vidt jeg husker var jeg 5-6 år.

Jeg havde for vane en gang imellem at lægge et stykke papir foran brevsprækken, hvor jeg, efter min storesøsters diktat, havde skrevet: »Mor er sød«. Engang, hvor jeg åbenbart må have følt mig uretfærdigt behandlet, skrev jeg et brev med omtrent denne ordlyd: »Mor er den dumme i verden« (jeg forsøgte at destruere objektet). Hendes reaktion var imidlertid ret så chokerende for mig. Hun begyndte at græde! (hun overlevede ikke destruktionen). I dag tillægger jeg ikke kun brevet indhold denne reaktion. Andre davæ-

rende aktuelle omstændigheder må have været hovedårsagen og brevet »dråben der fik bægeret til at flyde over«. Dengang oplevede jeg det imidlertid som min skyld, at hun græd og skyndte mig at skrive en række breve, hvor der igen stod: »Mor er sød«.

Om objektets betydning, i denne proces, skriver Winnicott:

»Skønt jeg benytter ordet, destruktion, om subjektets handle-måde, ligger den egentlige destruktion i virkeligheden i objektets uformåen i at overleve. Uden denne uformåen vil destruktionen forblive potentiel. Ordet destruktion er nødvendigt, ikke så meget p.g.a. det lille barns impulser til at ødelægge, men mere p.g.a. objektets tilbøjelighed til *ikke* (min kursivering) at overleve, hvilket også betyder ikke at kunne skifte attitude overfor barnet og ændre den sociale interaktion kvalitativt«

(ibid, s. 109)

Efter denne lille afstikker vil vi atter vende tilbage til Kohut.

Under den fase-adækvate og gradvise omformning af det idealiserede forældre-imago vil der som før nævnt ske en tilbagetrækning af libido fra dette overgangs-selvobjekt, hvilket fører til opbygningen af driftsregulerende strukturer i ego'et og til super-ego'ets dannelse, samt til en stigende idealisering af super-ego'et. Den endegyldige og definitive idealisering af super-ego'et sker dog først i forbindelse med den ødipale krise, hvor barnet oplever den massive skuffelse over forældrenes afvisning.

Det skal i denne sammenhæng fremhæves, at Kohut i lighed med Freud tillægger super-ego'et straffende og aggressive komponenter, idet der i omformningen af forældre-imago'et ligeledes sker en internalisering af forældrenes kritik og straf overfor barnet.

Hvis omformningen af det idealiserede forældre-imago ikke forløber gradvist og faseadækvat, hvis forholdet til det idealiserede objekt bliver traumatisk forstyrret »vil barnet ikke være i stand til at foretage den optimale internalisering af objektets ideale kvaliteter til en psykisk struktur men blive fikseret (fastholdt), i et arkaisk selv-objekt og personligheden vil hele livet igennem være afhængig af visse objekter på en måde, som kan beskrives som en »intens form for objekthunger«. (Kohut 1974, s. 45). Formålet med denne intense søgen efter og baggrunden for den store afhængighed af disse objekter er, at de skal tjene som erstatning for de strukturer og dannelser, der mangler i selv'et. Objektet bliver altså ikke elsket (objekt-libido) på dets egne præmisser, men efterstræbes kun i det omfang, det formår at opfylde manglerne i subjektets vaklende psykiske struktur.

Den mangelfulde internalisering af forældre-imago'ets ideale aspekter vil føre til en utilstrækkelig idealisering af super-ego'et, så skønt individet kan være i besiddelse af værdier og normer, »vil det altid søge efter ydre idealfigurer, fra hvilke det kan søge at opnå den værdsættelse og det lederskab, som det mangelfulde idealiserede superego ikke kan give det«. (ibid, s. 48). Denne form for overføringsrelation kaldes for: *den idealiserede overføring*. Fikseringsstedet for et sådan reaktionsmønster, mener Kohut, skal søges i den ødipale periode og kan endda, hvis den stadig partielt idealiserede eksterne del af det idealiserede objekt bliver traumatisk forstyrret, også ligge i begyndelsen af latensperioden (perioden mellem den prægenitale og genitale seksualitet).

I de tilfælde, hvor den traumatiske forstyrrelse imidlertid ligger i den tidlige præ-ødipale periode, vil det ofte føre til en generel struktursvaghed med en måske defekt eller dårligt fungerende stimulusbarriere. Personen vil da lide af en diffus narcissistisk sårbarhed.

Hvis fikseringsstedet ligger i slutningen af den præ-ødipale periode vil den traumatiske forstyrrelse i forholdet til det idealiserede objekt kollidere med den præ-ødipale og basale opbygning af drifts-kontrollerende strukturer i det psykiske apparat, hvilket influerer på super-ego dannelsen, og en parathed mod resekualisering af sublimerede driftsderivater kan i forbindelse med indre og ydre konflikter, ofte i form af *perverse fantasier og handler*, blive symptomatiske manifestationer af denne strukturelle effekt.

Angående det ovennævnte forhold mellem fikseringsstedet og dets indflydelse på dannelsen af henholdsvis ego'et og super-ego'et, skriver Kohut:

»Ligesom de elskende, bifaldende og straffende, frustrerende aspekter af det ødipale objekt bliver internaliseret gennem den ødipale fase til super-ego dannelsen således bliver de elskende og frustrerende aspekter af det præ-ødipale objekt også medvirkende til opbygningen af ego'et.«

(Kohut 1974, s. 47)

Kort resumé: Hvis barnet hindres i en gradvis og faseadækvat omformning af det idealiserede forældre-imago, hvis der sker en abrupt og vedvarende adskillelse fra det idealiserede objekt, forhindres barnet i at have et realistisk objekt overfor hvilket det kan erfare en gradvis desillusion. Denne mangel på muligheden for at erkende, f.eks. faderens realistiske og ikke omnipotente personlighed, fører til en videreførelse af idealiseringen af hele personen. Forestillingen om den omnipotente fader kan altså ikke modificeres og dermed heller ikke integreres i personligheden, hvilket medfø-

rer, at barnet gennem fortrængning bliver fikseret i det arkaiske selv-objekt – det idealiserede forældre-imago.

Forskellige omstændigheder i interaktionen med primærpersonerne kan føre til dette uheldige udviklingsforløb. Pludselige hændelser som død, længerevarende hospitalsindlæggelser og skilsmisse nævner Kohut som ekstreme situationer, men også mindre drastiske omstændigheder som emotionelle forstyrrelser hos forældrene, f.eks. depression eller længerevarende psykisk underskud kan give samme resultat. Endelig kan fortrængningen af det idealiserede forældreimago skyldes forældrenes egne narcissistiske defekter. Hvis en af forældrene, p.g.a. vedkommendes egen narcissistiske personlighedsstruktur ikke er i stand til at lade barnet gradvis erkende sin uformåen (f.eks. p.g.a. egne grandiose forestillinger), vil den uundgåelige konfrontation med denne forældres svaghed blive udskudt, indtil den sætter sig igennem med et »brag«, hvilket vil resultere i en massiv og patologisk internalisering i barnet af det idealiserede forældre-imago, som så vil blive fortrængt. (jvf. Kohut 1966, s. 248).

En pludselig men kort adskillelse, den være sig fysisk eller psykisk, kan i sig selv ikke være fortrængningsskabende, men nok udløsende hvis grundlaget for den traumatiske forstyrrelse er til stede, som forudsætter et længerevarende tidsrum af enten fysisk adskillelse eller af psykisk ugunstige udviklingsbetingelser for barnet.

Den narcissistiske personlighedstype

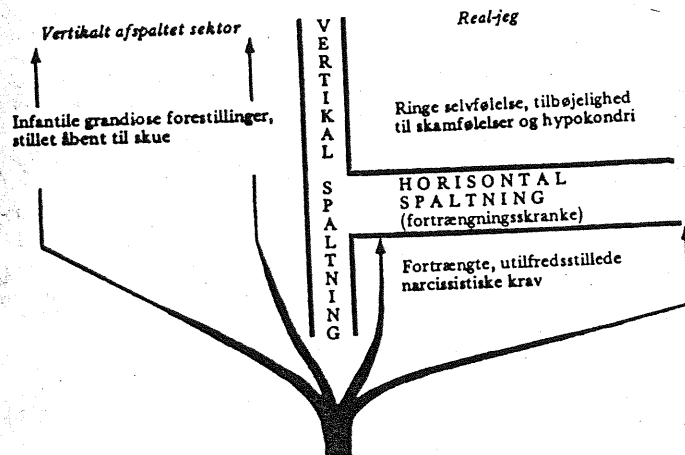
I det foregående har jeg redegjort for Kohuts teori om den narcissistiske udvikling, hvor jeg, i overensstemmelse med Kohuts egen fremstilling, har adskilt de to basale narcissistiske grundfigurer, det grandiose selv og det idealiserede forældre-imago. Deres respektive udviklingsforløb er blevet beskrevet hver for sig, skønt de i barnets udviklingsproces nødvendigvis må interagere og være afhængige af hinanden i en sådan grad, at de kan siges at være to facetter af det samme udviklingsforløb. I dette afsnit vil vi se på hvorledes Kohut beskriver den narcissistiske personlighedstype, d.v.s., når de narcissistiske behov er blevet traumatisk forstyrret.

Når de arkaiske strukturer ikke er blevet integreret i personligheden, vil de være afskåret fra real-jeg'et. Som følge heraf vil dette real-jeg være frataget næring fra dybereliggende kilder af, for den psykiske udvikling gunstige, narcissistiske energier. Dette vil resultere i en kronisk strukturel forandring i personligheden, som kan beskrives som en *horisontal spaltning* i psyken (se fig. s. 43). Symptomatisk vil dette fremstå som manglende selvtilid, mangel

på initiativ og arbejdsglæde og en tilbøjelighed til skamfølelse og uklare depressioner.

Desuden kan der, som en forsvarsmekanisme mod de fortrængte narcissistiske behov, opstå en *vertikal spaltning* (se fig. s. 43), som holder de urealistiske narcissistiske elementer isoleret fra real-jeg'et, hvorved der dannes en storladende, grandios og selvovervurderende del af psyken. Denne del af psyken er bevidst for individet men p.g.a. afspaltningen fra real-jeg'et ikke underlagt de almindelige realitetsprincipper. Individet vil i sin selvopfattelse svinge mellem real-jeg'ets manglende selvtilid og den vertikalt afspaltede sektors grandiose forestillinger om sig selv, hvilket er baggrunden for den narcissistiske personligheds *ekstrem svingende selvuvurdering*, samt den ofte tydelige inkonsekvens og uforenelighed i personens attituder og holdninger.

Grafisk kan det fremstilles på følgende måde:

(Kohut 1971 s. 185)

Når de arkaiske strukturer ikke er blevet integreret i den modne personlighed får det to væsentlige konsekvenser for individet:

a) Da det psykiske apparat ikke er tilstrækkeligt udviklet og stabilt vil det cohesive (sammenhængende) selv have en tilbøjelighed til *temporært at fragmentere* (ved f.eks. ukontrollerede raseriudbrud), og den modne realistiske del af personligheden vil være

hæmmet af truslen om gennembrud og intrusion (indtrængen) af de arkaiske strukturer og deres narcissistiske krav.

b) Selvom de narcissistiske strukturer er udviklet i en sådan grad, at selv et ikke trues af temporær fragmentering, er de alligevel ikke integreret i resten af personligheden, hvorved den modne og realistiske del af personligheden er berøvet en tilstrækkelig og pålidelig forsyning af narcissistisk energi, nemlig den der er bundet til de arkaiske strukturer (f.eks. kan stor mindreværdsfølelse være et symptom).

I modsætning til psykotiske og grænsepsykotiske personer har individer med narcissistiske personlighedsforstyrrelser dog bevaret essensen af et cohesivt selv, idet cohesive idealiserede arkaiske objekter er blevet etableret. De trues derfor ikke af en uoprettelig og irreversibel desintegration af det arkaiske selv eller af de narcissistiske besatte arkaiske objekter, hvilket er tilfældet hos de psykotiske og grænsepsykotiske personer. (jvf. Kohut 1974, s. 4) For den narcissistiske person bliver truslen om en temporær fragmentering af selv et imidlertid aktuel, når vedkommende bliver udsat for en *narcissistisk krænkelse*, d.v.s. når omverdenen ikke bakker op om eller afslører individets narcissistiske omverdensstrukturer, hvilket i den konkrete situation kan foregå på mange forskellige måder (f.eks. ved ikke at anerkende individets omnipotente forestillinger om sig selv eller hvis individet bliver udsat for drillerier om sårbare emner, afvisninger eller ringeagt.) Den narcissistiske krænkelse vil nemlig kunne udløse en ukontrollabel regression, således at individets funktionsmåde vil blive ført bag de cohesive narcissistiske struktur-forsvar og afsløre real-jeg's svaghed og afmagt. Ud fra denne synsvinkel kommer omverdenen og dens objekter til at fremstå som potentielt fjendtlige og er medvirkende til udviklingen af den psykiske sårbarhed hos narcissisten. På den anden side har den narcissistiske personlighed samtidig behov for omverdenens objekter til at erstatte de manglende strukturer i selv et og denne konflikt samt de under det grandiose selv og det idealiserede forældre-imago beskrevne processer, er den udviklingsmæssige baggrund for følgende karakteristiske symptomer, som i forskellig grad og sammensætning kan iagttages hos den narcissistiske personlighedstype.

- 1) *Den seksuelle sfære*: perverse fantasier, manglende interesse i sex.
- 2) *Den sociale sfære*: hæmning i arbejdsvejen, manglende evne til at skabe og fastholde betydningsfulde bekendtskaber/venskaber, usolidariske og svigtende (delinquent) handlinger.

3) *Manifeste personlighedstræk*: Mangel på humor, mangel på indfølelse overfor andres behov og følelser, ekstrem svingende selvvurdering, proportionsforvrængning, tendens til ukontrollerede raserianfald, patologisk løgnagtighed (pathological lying).

4) *Psyko-somatisk sfære*: Hypokondrisk selvoptagethed af sit fysiske og mentale helbred, vegetative forstyrrelser i forskellige organ-systemer.

(Kohut, 1974, s. 23)

Som en yderligere og ofte anvendt forsvarsmekanisme mod truslen om afsløringen af det afmægtige real-jeg kan nævnes *identifikation med angriberen*, som ofte udvikler en *distancerende* og *foragtfuld* holdning overfor andre (specielt af narcissisten oplevede svagere) personer.

Herved bliver den potentielle skamfulde og selvforagtende *passive* reaktion på en eventuel narcissistisk krænkelse ændret til en *aktiv* aggressiv, ved aktivt på forhånd at tilføje objektet den narcissistiske krænkelse, som subjektet selv er mest sårbar overfor.

I sin fremstilling af den narcissistiske personligheds symptomatologi uddyber Kohut et af de manifeste personlighedstræk, tendensen til ukontrollerede raserianfald, som han også benævner som *det narcissistiske raseri*.

»Hævntrøst, behovet for at korrigere en forurettelse, for at udrydde en fornærmelse ligegyldig med hvilke midler, og en dybt rodfæstet ubønhørlig tvang til ved forfølgelse af alle disse mål, som ikke lader den i ro, der har været udsat for en narcissistisk krænkelse – det er de kendetegn, der er karakteristisk for det narcissistiske raseri i alle dets former og som adskiller det fra andre aggressionsformer«.

(Kohut, 1973, s. 53)

Det narcissistiske raseris mål synes ikke at begrænse sig til at forsøge at fjerne genstanden eller neutralisere omstændighederne for raseriet, men derimod grundigt at uskadeliggøre og udslette ophavskilden til raseriudbruddet, hvilket får Kohut til at antage, at netop det narcissistiske raseri er den farligste af alle aggressionsformer overhovedet.

På trods af de førnævnte symptomers mængde og karakteristiske tilknytning til den narcissistiske personlighedstype, er de ifølge Kohut imidlertid *ikke* tilstrækkelige som diagnostiseringsgrundlag. Diagnostiseringskriteriet bør være overføringsmekanismens

tilstedeværelse og funktionsmåde, om der finder *spejloverføring* (se s. 34) og/eller *idealiseret overføring* sted (se s. 38) (jvf. Kohut 1974, s. 23) i den terapeutiske situation eller i de iagttagelige adfærdsmønstre i dagligdagen.

Kritiske indvendinger til Kohuts narcissismeteor

Trods indføringen af et supplerende begrebsapparat forbliver Kohut i store træk indenfor den psykoanalytiske tankegang. Herved har det været muligt at drage nytte af og videreudvikle nogle af Freuds teoretiske standpunkter, hvilket, sammenholdt med det nye begrebsapparat, har gjort det muligt at trænge længere ind i narcissismens kompleksitet.

Kohut har bl.a. videreudviklet Freuds narcissismesyn, som kommer til udtryk i sætningen: »Hvad mennesket projicerer frem for sig er erstatningen for dets barndoms tabte narcissisme, hvor det var dets eget ideal« (Freud 1914, s. 161), ved at betragte den narcissistiske udvikling som væsentlig mere afhængig af det sociale felt mellem barnet og moderen (forældren). Det har bevirket, at barnet i sit selvrepræsentations-system, ifølge Kohut, ikke alene danner forestillinger om »sit eget ideal« (etableringen af det grandiose selv), men også udvikler ideale og onnipotente forestillinger i selvrepræsentations-systemet om *objektet*, (det idealiserede forældre-*imago*).

Med etableringen af disse to narcissistiske konfigurationer (det grandiose selv og det idealiserede forældre-*imago*), er Kohut samtidig i stand til at kaste lys over den konflikt, som Freud involverer sig i ved både at tillægge det narcissistiske objektvalg en *aktiv* handlen og samtidig udstyre det med ønsket om *passivt* at blive elsket. I Kohuts beskrivelse af det grandiose selvs exhibitionistiske krav om at blive beskuet, beundret og elsket, genfinder vi nemlig den passive relation til objektet, mens den aktive kommer til udtryk i beskrivelsen af den intense form for objekthunger, der kan udvikles, når det idealiserede forældre-*imago* bliver traumatisk forstyrret.

En anden frugtbar side ved Kohuts arbejde er forsøget på at anskueliggøre narcissismens positive betydning for etableringen af den modne personlighed samt genetisk at aflede fænomener som selvtillid og idealdannelse af den primære narcissisme. Det er som bekendt Kohuts tese, at disse fænomener i den normalt udviklede personlighed er de integrerede nedslag af den oprindelige narcissisme.

Der er imidlertid også en del kritiske bemærkninger at knytte til Kohuts teori, hvor jeg i første omgang vil koncentrere mig om dem,

der ligger indenfor hans teoretiske referenceramme og som hovedsagelig centrerer sig omkring de to selvrepræsentationsfigurer.

Kohut beskriver udviklingen af de to basale narcissistiske konfigurationer hver for sig, hvilket i og for sig letter forståelsen i tilgængelsen af hans teori. Ligeledes hævder han, at de har hvert sit udviklingsforløb, og at de samtidig indgår i den narcissistiske udvikling som to facetter af den samme strøm. Det kritisable i denne forbindelse er, at han ikke ekspliciterer de to konfigurationers indbyrdes afhængighed og dialektiske virkning på hinanden. Et af de positive træk ved teorien var jo netop, at han betragtede barnets narcissistiske udvikling som værende afhængig af interaktionsfeltet mellem barnet og moderen. Dannelsen af dels overgangs selvobjekt og selvobjektet kan altså betragtes som et nedslag af denne interaktion, som en praktisk relation mellem subjekt og objekt. Hvis der i denne praktiske relation sker nogle hændelser, der forårsager en traumatisk forstyrrelse af en af de to narcissistiske selvrepræsentationer, må det nødvendigvis få konsekvenser for interaktionen og dermed også for udformningen af den anden narcissistiske konfiguration.

Med andre ord: En traumatisk afsløring af det idealiserede forældre-*imago*s afmagt må uundgåeligt få følger for barnets selvoplevelse og omvendt.

Et andet argument for denne opfattelse er, at Kohut i sin beskrivelse af den narcissistiske udvikling beskriver barnets mulighed for periodevis at skifte mellem de to konfigurationer, hvilket også peger på en tæt forbindelse og afhængighed af hinanden.

Et andet kritikpunkt handler om det konkrete indhold i henholdsvis det grandiose selv og det idealiserede forældre-*imago*. Det er vel ikke uden betydning, hverken for barnets psykiske udvikling i almindelighed eller for muligheden for en faseadækvat og gradvis afvikling af det grandiose selv i særdeleshed, om de grandiose forestillinger hovedsagelig bliver koblet sammen med en opbyggelig og imødekomende indstilling til omverdenen eller om det bliver undertrykkende og destruktive elementer, der fylder det grandiose selv.

På samme måde må det konkrete indhold af det idealiserede forældre-*imago* også få indflydelse på dette (overgangs) selvobjekts skæbne. Hvis barnet f.eks. i forbindelse med idealiseringen og internaliseringen af forældrenes aktiviteter og holdninger oplever, at de står i skærende kontrast til de holdninger, der gælder i børnehaven eller hvad de ser i fjernsynet, må det også få konsekvenser for det idealiserede forældre-*imago*s udviklingsbetingelser og dermed for den narcissistiske udvikling som helhed. (F.eks. de voksenholdninger, der direkte kommer til udtryk i børnehaven gennem den

daglange kontakt med pædagogerne og de holdninger der indirekte ligger i børneudsendelserne i tv sammenholdt med børnehavebarnets tidsmæssigt begrænsede kontakt med forældrene, mener jeg vil bevirke en mulighed for et modsætningsfuldt indhold i det idealiserede forældreimago, idet pædagogernes status i barnets bevidsthed vil nærme sig forældrenes status som primær-personer.)

De ovenforstående og i forhold til teorien nok så centrale betragtninger over de to basale narcissistiske konfigurationer, hvad angår skiftende indhold og praktiske nedslag tager Kohut ikke tilstrækkelig højde for.

Overordnet må man sige at Kohuts narcissismeteori ved dens metapsykologiske indfaldsvinkel lider af samme skavank som Freuds, og som Alice Miller præcist udtrykker:

»Metapsykologien omhandler besætningsforløb, intra-psykisk dynamik og objekt- og selvrepræsentation, men ikke bestemte fakta, som den højst tager med som patientens fantasier. Dens felt er oplevelsernes *betydning*, ikke deres virkelige baggrund«. (Miller 1982, s. 66)

Her bevæger vi os over i det mest betydningsfulde kritikpunkt, der går på tværs af Kohuts indfaldsvinkel, nemlig manglen på en beskrivelse af den materielle samfundsmæssige betydning for den narcissistiske udvikling og dermed for dannelsen af den narcissistiske personlighed.

Som før nævnt er Kohuts grundlag for sin teori hans psykoanalytiske erfaringer fra kolleger og sine klienter, men i sin forklaringsmodel inddrager han ikke i tilstrækkelig grad disse klienters materielle basis og hans forsøg på at forstå den narcissistiske udviklingsafhængighed af den samfundsmæssige realitet begrænser sig til overordnede bemærkninger i stil med følgende:

»Jeg mener således, at individet – i en verden med en befolkning, der har stabiliseret sig i tiltagende uniformitet, med indskrænkninger af albuerummet, med massebevægelser og rationel totalitarisme – på en ny måde bliver konfronteret med problemet, at overleve psykisk«. (Kohut 1975, s. 24)

Hans teori er således dialektisk i den forstand, at han betragter den narcissistiske udviklingsproces' skueplads beliggende i det sociale felt mellem barn og moder, men p.g.a. teoriens manglende materielle samfundsmæssige forståelse, begrænses den dialektiske horisont til stort set kun at gælde dette felt. Kohut lægger vægten på

den ene pol i den dialektiske proces ved at uddybe forståelsen for barnets indre natur, hvorimod moderens rolle som formidler af den samfundsmæssige praksis eller hvordan den samfundsmæssige praksis formidlet gennem andre instanser slår igennem, kun overfladisk indgår i hans teoretiske overvejelser.

Thomas Ziehe – Socialpsykologisk forsøg på at bestemme de narcissistiske træk i samfundet

Indtil videre har vi i denne bog betragtet narcissismebegrebet udfra en klinisk-udviklingspsykologisk observans og fået præsenteret to teoridannelser om udviklingen af narcissistiske forstyrrelser i individet. En stor del af den verserende narcissismedebat centrerer sig imidlertid også om omfanget af narcissistiske forstyrrelser i befolkningen som helhed, m.a.o. hvorvidt narcissistiske forstyrrelser er blevet en mærkbar del af almenbefolkningens psykiske habitus i den vestlige kulturkreds. En af de mere væsentlige forskere, der er »slået igennem« herhjemme og som har beskæftiget sig med narcissistiske forstyrrelser udfra et sådant socialpsykologisk perspektiv, er Thomas Ziehe. I det følgende vil hovedsynspunkterne i hans udredninger blive præsenteret, både de han fremsatte i 1975 omkring den nye socialisationstype samt hans analyser fra 1982, som blev præsenteret i bogen, »Plädoyer für Ungewöhnliches Lernen«. (Ziehe, m.fl., 1982). Men allerførst lidt om den socialpsykologiske metode i almindelighed og dens forhold til narcissismebegrebet i særdeleshed.

En stor del af det socialpsykologiske genstandsområde er forholdet mellem individ og samfund, hvilket jeg i denne sammenhæng forstår som beskrivelsen og fortolkningen af den dialektiske proces, i hvilken den menneskelige psyke og samfundsstrukturen har en gensidig påvirkning på hinanden, d.v.s. samfundsstrukturens udformning er medbestemmende for den individuelle udviklingslinje og omvendt.

Da samfundsstrukturen (det samfundsøkonomiske system, og den af den økonomiske struktur afhængige samfundsorganisering, samt de givne ideologier og kulturelle normer) er en historisk foranderlig dannelses, medfører det, udfra ovennævnte forståelse, at også den menneskelige psyke er historisk foranderlig, og dermed en historisk bestemt dannelses.

Indenfor den mere kritiske del af socialpsykologien (f.eks. Ziehe, Brückner, Horn, Calogeras.) er undersøgelsesfeltet ofte centreret omkring de mellem individ og samfund formidlende instanser (f.eks. familien, børneinstitutioner, etc.) samt disse instansers indflydelse på dannelsen af almene træk i de individuelle psykiske former i et givent samfund.

Dens metode kan være både analytisk og empirisk afhængig af den konkrete problemstilling, der søges belyst. Det kan være analyser af objektive livsbetingelser (f.eks. arbejdsprocessens udformning, massekulturens ideologi-påvirkning), hvis påvirkningseffekt på individet fortolkes ud fra et på forhånd antaget menneskesyn. Undersøgelsesfeltet kan også være miljøets og de sociale relationers indflydelse på individets observerbare handlinger i dette ords bredeste betydning, med en empirisk metode som tilgang til emnet. Karakteristisk for den socialpsykologiske interessesfære, uafhængig af den anvendte metode, er imidlertid at den som regel fokuserer på alment udbredte former for individualitet, d.v.s. ikke det konkrete individs specifikke psykiske konstellation, men derimod de almene og udbredte psykiske træk i individerne.

Socialpsykologien bliver ikke, som f.eks. psykoanalysen, defineret ud fra sin teori, men derimod i altovervejende grad ud fra forskningsområdet. Dette, det socialpsykologiske genstandsområde, overlapper til en vis grad personlighedspsykologiens, hvorunder psykoanalysen som bekendt figurerer. Den afgørende forskel på disse to fagområder er imidlertid de forskellige analytiske niveauer, ud fra hvilket dette delvist sammenfaldende genstandsområde bliver analyseret.

Som følge af socialpsykologiens analytiske niveau er analysesområdet derfor centreret omkring erkendelsen af de almene psykiske træk i individet sat i relation til de formidlende instanser, samt en mulig (men politisk bestemt) praksis, gennem en påvirkning af disse instansers udformning og dermed indflydelse på dannelsen af de udbredte former for individualitet.

Nogle socialpsykologiske præmisser i narcissismebestemmelsen

Hos en række af de socialpsykologiske forskere, bl.a. Thomas Ziehe, som antager tilstedeværelsen af øgede narcissistiske træk og reaktionsmønstre i almenbefolkningen ud fra en klinisk-psykoanalytisk forståelsesramme, synes to forskellige grundantagelser at være bestemmende for deres argumentation.

1) Indenfor den psykoanalytiske praksis hævdes der fra mange sider at være sket en konstaterbar ændring i det kliniske sygdomsbillede. Denne ændring, som bl.a. Kohut (1975, s. 23), Joffe & Sandler (1967, s. 152), Richter (1973, s. 25) m.fl. har påpeget, består i en tilbagegang i de mere klassiske neuroseformer, d.v.s. det er blevet stadig vanskeligere at indpasse de nutidige psykiske lidelser indenfor de freudianske neurosers klassiske sygdomsbillede, mens der er sket en stigning i antallet af diffust psykogent lidende, der er præget af en række karakteristika, der hyppigst sammenfattes under begrebet, »jeg-svaghed«, og hvor den bagvedliggende årsag oftest er narcissistiske forstyrrelser. */borderline*

Denne erfaring indenfor den kliniske praksis bliver nu generaliseret til en mindre markant form at gælde almenbefolkningen, ud fra den antagelse, at de psykiske lidelser i en given befolkningsgruppe afspejler nogle generelle træk ved denne befolkningsgruppes almene personlighedsstruktur. De narcissistiske forstyrrelser, der erfares i den kliniske praksis, er så at sige toppen af det isbjerg, der udgør de psykiske problemer og -omkostninger nutidens individ på dette stadi af den kapitalistiske samfundsudvikling må slås med.

Hvis denne argumentation accepteres er det i det teoretiske arbejde ikke nødvendigt at påvise narcissistiske træk i almenbefolkningen, men koncentrationen kan i stedet for centreret omkring mulige årsagsforklaringer til denne almen ændrede psykiske tilstand.

2) Den anden metodiske grundantagelse benyttes ofte, når øgede narcissistiske træk i almenbefolkningen søges påvist. Her tolkes en række specifikke adfærdsformer og reaktionsmønstre, der synes at blive mere og mere hyppige i almenbefolkningen, som dækkende over narcissistiske forstyrrelser med den begrundelse, at lignende handlemønstre også indgår som delaspæker i den individuelle kliniske symptomatologi over de narcissistiske forstyrrelser. Almenbefolkningen synes i dette tilfælde at blive betragtet som en sammenhængende enhed, som en form for organisme, der ligesom individet på det person-terapeutiske plan kan udvise, i dette tilfælde, narcissistiske forstyrrelser. Ved en sådan argumentation ses der bort fra den individuelle symptomsammensætning, idet det ikke er muligt at registrere *hvem og hvor mange*, der har den symptomatiske adfærd, men blot at de karakteristiske handlemønstre synes at forekomme hyppigere end tidligere i den »organisme«, der benævnes som almenbefolkningen. Denne fremgangsmåde hviler imidlertid på endnu en grundantagelse, nemlig at det er tilstrækkeligt at hæfte sig ved en del af den individuelle symptombeskrivelse (ofte de direkte observerbare aspekter), for at kunne klassificere de bagved-

liggende motivstrukturer til de observerbare handlinger som narcissistisk præget.

Det skal dog i denne sammenhæng også nævnes, at så godt som ingen af de socialpsykologiske forskere udelukkende og kun benytter den kliniske forståelse af narcissismebetegnelsen. Sideløbende med den kliniske forståelse har de anvendt en, hvad man kunne kalde, socialpsykologisk forståelse af narcissismebetegnelsen. Den er imidlertid ikke blevet eksplicit formuleret og det er derfor uklart, hvad betegnelsen eksakt dækker over. Som et forsøg på alligevel at indkredse den indholdsmæssige betydning forstår jeg det som: *Reaktionsmønstre på det iagttagelige adfærdsplan, der ligner de adfærdsmæssige symptomer, der på det klinisk-terapeutiske plan ofte kan registreres i forbindelse med en narcissistisk motivationsstruktur, og som derfor tolkes at være forårsaget af utilfredsstillede narcissistiske behov*, hvilket vel at mærke ikke er identisk med Kohuts kliniske betegnelse om den narcissistiske personlighedstype.

Kapital – samfund – individ

Thomas Ziehe udviklede bl.a. sine ideer i forskningsmiljøet på Hannovers universitet, hvor bl.a. Peter Brückner var ansat, og hvor også Klavs Horn, skønt han var ansat på Sigmund Freud instituttet i Frankfurt, havde en vis tilknytning. For kort at illustrere dette forskningsmiljøes samfundssyn, hvorfra Ziehe udspringer, og som følger har været udgangspunktet for hans analytiske arbejde omkring narcissismen, vil nogle af de karakteristiske træk ved dette samfundssyn blive introduceret som en indføring til Ziehes arbejder.

I det sidste halve århundrede er der indenfor den kapitalistisk styrede samfundsstruktur sket en accelererende og stadig stigende kapitalistisk samfundsmæssiggørelse af individernes livsbetingelser og i takt hermed har samfundet fået en mere og mere uigennemskuelig struktur. Den kapitalistiske rationalisering og automatisering af arbejdsprocesserne har samtidig frataget lønarbejderen nogle af de vigtigste identitetsskabende elementer ved arbejdet.

»Tilfredsstillelsen af behovene gennem arbejdet; tilfredsstillelsen ved selve arbejdet; dette at lære sig selv (Sich-Kennenlernen) og andre at kende ved hjælp af samfundsmæssigt arbejde, er ikke mere muligt som en enhed under det fremmedgjorte arbejdes herredømme. Især de identitetsdannende aspekter af arbejdet er for flertallet af borgerne reduceret til ukendelighed.«

(Horn 1974, s. 52)

Den optimale arbejdsdeling, den effektive men stramme jobbeskrivelse, »tvangsforflytninger« (til tider også af hele produktionsanlæg til andre udfra profithensyn mere egnede geografiske områder), »tvangsskoler« og muligheden for i det hele taget at komme i arbejde, er andre eksempler på subsumtion (d.v.s. indordning og underlæggelse) af arbejdskraften under kapitalens interesser.

Den kapitalistiske subsumtion af den menneskelige natur begrænser sig imidlertid ikke blot til lønarbejdet. Den kapitalistiske rationalisering har også bredt sig ind på andre områder af individets liv og har herved bevirket.... »at flere og flere livsområder underkastes en abstrakt samfundsmæssiggørelse af livsområder, der tidligere var områder for indarbejdelse af behov, fantasier og adfærdsformer, der tendentielt og reelt var modsatrettet den industrielle disciplinering, og som lå udenfor kapitalens styring, planlægning og forhåndsorganisering, i dag reelt er underkastet kapitalens tvang.« (Nielsen, 1978, s. 283)

Reproduktionsfæren er ligeledes blevet effektiviseret og teknificeret. Store koncerner, enten direkte i detalleddet eller tilbage trukket i engros-leddet samt diverse statslige tilskudsordninger har stor indflydelse på, hvilke fødevarer vi indtager, halv- og helfabrikerede middagsretter vinder indpas i supermarkedernes diske.

Fjernsynet sørger for informationsformidlingen og underholdningen og konfronterer millioner af mennesker med samme oplysninger på samme tidspunkt og er indirekte med til at styre fritidens aktiviteter. Skulle man få lyst, og har man kræfter, til at bryde den daglige rytme med fjernsynet, er der en række andre »færdigpakke-« fritidsaktiviteter til salg, som prismæssigt kan konkurrere med den enkeltes eget initiativ.

Socialiseringen er også for langt den største del af befolkningen blevet institutionaliseret gennem vuggestuer, børnehaver, fritidshjem etc., og med staten som mellemed, også blevet underlagt de kapitalistiske lovmæssigheder, således at den kapitalistiske produktionslogik trænger helt ned i den primære socialisering.

Denne stigende kommerialisering af en række væsentlige livsområder, delvis med staten som bureaukratisk regulator, har som før nævnt betydet en større og større samfundsmæssig uigennemskuelighed for den enkelte borger, og dette, sammenholdt med den enorme mængde af opbevaret og kommunikationsmulig, men ofte modsigelsesfuld, viden det enkelte individ bliver udsat for, har styrket behovet for teknokrater og eksperter som meningsdannere og formidlere af denne ofte komplekse viden; det enkelte individ kan imidlertid kun i ganske afgrænsede tilfælde vurdere oplysningernes rigtighed, d.v.s. det bliver tit et trosspørgsmål, ofte baseret på en følelsesmæssig vurdering af formidlerens tilforladelighed.

Et andet forhold, der skaber usikkerhed omkring egne livsforhold, og som øger behovet for teknokrater og eksperter som autoriteter, er samfundets store foranderlighed og ustabilitet. Langsigtede planlægningsforsøg for det enkelte individ, hvori samfundsvilkårene indgår, f.eks. uddannelsesforløb, de økonomiske og sociale muligheder for at få børn, incl. muligheden for at få institutionsplads, langsigtet planlægning af den enkeltes økonomi (opsparing, pensionsordning), er alle behæftet med en temmelig stor usikkerhedsmargin, fordi de samfundsbetingelser vi har i dag højst sandsynligt vil være ændret, når det planlagte skal træde i funktion.

Resultatet af den øgede kapitalistiske rationalisering på de forskellige livsområder har i en ikke ringe grad frataget individet dets egen indflydelse på egne livsbetingelser, hvilket ifølge Brückner har givet dårligere vækstbetingelser for den menneskelige bevidsthed.

»Bevidstheden indespærres som et blot og bart gennemgangsled i en sammenkobling af selvstændiggjorte apparater. Bevidstheden og menneskelig orientering bliver delvis undværlige og giver sig kun alt for ofte til kende som »grus i maskineriet«. I alt dette er »den sociale integration« på en ny måde gået hen over hovederne på menneskene og den har derfor heller ikke kunnet få nogen identitetsdannende og internaliserbar virkning på socialisationen af de opvoksende«.

(Brückner 1974, s. 36)

Dette bevirker, at der under den kapitalistiske koordinering og regulering af individets liv findes en ikke-socialiseret og a-social psykik, som giver sig udslag i en stigning af en lang række dysfunktioner, som f.eks. psykosomatiske lidelser, alkohol- og stofmisbrug, alvorligere voldsforbrydelser, aftagende præstationsmotivation og regressive adfærdsformer, d.v.s. adfærdsformer, der er knyttet til tidligere og mere umodne udviklingsstadier.

Tesen om den nye socialisationstype (1975)

Begrebet om den nye socialisationstype, der første gang blev præsenteret i »Pubertät und Narzissmus« (Ziehe, 1975), har i den forløbne tid været centrum for en lang række teoretiske diskussioner, hvilket bl.a. har medført, at Ziehe på visse punkter har forsøgt at revidere og videreudbygge sine analytiske forklaringstester, senest i »Plädoyer für ungewöhnliches Lernen« (Ziehe, m.fl. 1982). Det er med andre ord ikke en færdigbearbejdet teori, hvis man overhovedet kan tale om en sådan, men snarere en teoretisk konstruktion,

der endnu befinder sig i sin konstitueringsfase, udsat for mere eller mindre selvforskyldte »misforståelser« og fejlplaceret kritik i forhold til udgangspunktet.

To baggrundsfaktorer spiller en væsentlig rolle for fremstillingen af den nye socialisationstype, hvilket berører henholdsvis det anvendte analyseområde og hans begrebsanvendelse. I analyseområdet fra 1975, tager han udgangspunkt i *pubertets- og ungdomsfænomener*. Ziehe mener nutidens unge er kendetegnet ved en kvalitativ ændret adfærdsform og indstilling til samfundet. De engagerer sig ikke nævneværdigt i uddannelse og erhvervsmæssigt arbejde, forsøger ikke at leve op til samfundets forventninger om bl.a. ansvarsfølelse og pålidelighed, etc. De er »steget afl«. De synes at være i besiddelse af mindre psykisk stabilitet og præget af indre tomhedsfølelse, hvilket de søger kompensation for i gruppesamvær med andre unge, og hvor gruppen søges benyttet som en slags »social uterus«. I disse ofte labile grupperinger søges oplevelser af sammensmeltning og fælles identitet med gruppen gennem musik- og stofoplevelser, o.lign. (jvf. Ziehe, 1975, s. 192)

I anvendelsen af narcissismebegrebet fremhæver Ziehe, at han benytter *den klinisk-psykoanalytiske narcissismeforståelse*, specielt den som Kohut, Ziehe's største psykoanalytiske inspirationskilde, er repræsentant for. Det formålstjenelige i en sådan begrebsanvendelse har iøvrigt været et gennemgående emne i den ofte voldsomme narcissismedebat.

I forsøget på at bestemme de narcissistiske træk udviklingshistorisk (tesen om den nye socialisationstype), antager Ziehe tilstedeværelsen af nogle ændrede dynamiske forhold i familien, der som det mest betydningsfulde har bevirket, at forældrene ikke længere er i stand til på tilfredsstillende måde at fungere som identifikationsfigurer for barnet; tværtimod synes der at være en tendens til, at barnet bliver brugt til at afstive forældrenes vaklende identitetsfølelse. Den samfundsmæssige realitets nedslag i forældrenes psyke har resulteret i, hvad Ziehe benævner som en »*affektiv indskrænkning*« (følelsesmæssig tilbagetrækning) og »*kognitiv usikkerhed*« (svært ved at vurdere, hvad der er rigtigt at gøre) (jvf. Ziehe, 1975, s. 109-111). I yderst sammenfattet form kan disse forhold begrundes med følgende kendetegn ved forældrenes samfundsmæssige situation:

- a) En generel legitimationskrise i det borgerlige samfund med den dermed forbundne opløsning af borgerlige værdinormer, samtidig med en stigende samfundsmæssig indtrængen i intimsfæren (f.eks. i et systembevarende øjemed at forsøge at gøre individet til konsument med en forbru-

Shedde af germentalitet, der står i modsætning til kravet om en asketisk arbejdsmoral.)

- b) Intensivering af arbejdsprocesserne, hvilket medfører en forøgelse af psykisk og fysisk stress, og fremtvinger en øget libidinøs regression. (tilbagevenden til et tidligere udviklingsniveau).
- c) En modsætning mellem forældrenes erfarede objektive situation (f.eks. stor afmagts- og afhængighedsfølelse), og det internaliserede borgerlige ideal om autonomi.

For at modstå denne samfundsmæssige realitet bliver intimsfæren opprioriteret, idet den forsøges anvendt til kompensation for de frustrerende forhold individet skal fungere i, f.eks. i erhvervsarbejdet. Familien bliver det sted, hvor den narcissistiske ligevægt søges genoprettet, og hvor barnet så ofte bliver benyttet som katalysator, fortrinsvis af moderen, p.g.a. hendes specielle position i forhold til barnet. Det symbiotiske forhold, der er mellem moder og barn i begyndelsen af barnets liv, tilfredsstiller nogle af moderens utilfredsstillede narcissistiske behov, ikke mindst fordi hun er placeret i en almagtsposition i forhold til barnet. I et forsøg på at fastholde denne, for moderens narcissistiske behov, gunstige situation, forsøger hun at fastholde en tilnærmelsesvis symbiotisk tilstand med barnet uden hensyn til barnets individuelle behov og ønsker. Barnets autonomi-bestræbelser bliver hæmmet gennem dominans, en moderdominans, der altså er et resultat af hendes egen usikkerhedsfølelse og manglende narcissistiske tilfredsstillelse.

Ziehe mener desuden at faderens almene identitetssvækkelse og mindre betydningsfulde position i familien, grundet faderautoritetens fald, også får indflydelse på den førnævnte dynamik, idet faderen ikke længere er i stand til at opstille en for barnet værdifuld og fra moderen uafhængig realitet, hverken i de tidlige udviklingsfaser eller i forbindelse med den ødipale fase. Den ødipale konstellation bliver ikke tilstrækkelig etableret til at kunne ændre det psykiske forhold til moderen, hvorfor barnet forbliver bundet til det almægtige primær-objekt, til den prægenitale moderrepræsentation.

Denne nye tendentielt fremkomne dynamik ligger til grund for den nye socialisationstypes dannelse, og som i følge Ziehe er kendetegnet ved:

- et symbiotisk forhold til moderen, hvilket fører til en konservering af den arkaiske moderrepræsentant, som af barnet fortrænges til det ubevidste.
- en stræben efter oplevelser, der kan stabilisere den narciss-

- sistiske ligevægt; en narcissistisk tilfredsstillelse, der kun i ringe grad formidles gennem objektbesættning.
- et arkaisk ideal-jeg, der stiller diffuse forventninger om ophøjet omnipotens.
- en svag identifikation med de post-ødipale forældrerepræsentationer, og en heraf betinget uafsluttet ødipal konflikt.
- et strengt super-ego, der er udviklet gennem projektion af forældre-*imagoer*, (jvf. Kohuts narcissismeteorologi), og som individet ikke kan identificere sig med, hvilket skaber konflikt i super-ego'et.
- en fortrængning af skyldfølelsen, der stammer fra den skærpede konflikt i super-ego'et.
- en undgåelsesadfærd, der skal sikre mod den realistiske risiko for narcissistiske krænkelser og tjene som afstivning af den yderst sårbare selvfølelse.

Sammenfattende kan ovenforstående føres tilbage til de to centrale konstitutionselementer, der ligger til grund for den nye socialisationstype, nemlig *en primær-narcissistisk moderbinding og en sekundær-narcissistisk identifikationsvanskelighed*. (Ziehe, 1975, s. 145)

Denne ændrede psykiske konstellation og anderledes prioriterende motivationsstruktur er bestemmende for den erfaringsbearbejdning, de unge foretager i forhold til den sociale realitet, hvilket giver sig udslag i, for Ziehe at se, nye reaktionsmønstre og prioriteringer, som han beskriver på følgende måde:

- etableringen af »nye« *ungdomsgrupperinger, med egne sociale forskrifter og normdannelse*, der adskiller sig skarpt fra familiens, skolens og det etablerede samfunds værdier, hvilket hænger sammen med opløsningen af forældre-repræsentationerne, så de ikke længere er i stand til at tilbyde sekundær-narcissistiske identifikationsmuligheder, og herigennem videreføre den samfundsmæssige normdannelse.
- et »nyt« *forhold til seksualitet*, hvor der stræbes mere efter narcissistisk tilfredsstillelse gennem sammensmeltningsoplevelser, end efter genital tilfredsstillelse. Angsten for libidøst-driftsmæssige krav bliver narcissistisk afværget.
- en »ny« *form for ungdomskonsumisme*, der muliggør en narcissistisk spejling og -tilfredsstillelse ved køb af dertil fremstillede produkter, f.eks. tøj, gruppesymboler, frisurer, bestemte hamburgere, etc., idet de samtidig understreger et gruppetilhørssted.

- »nye« *subkulturelle kommunikationsmønstre*, der specielt kommer til udtryk i beat- og stofmiljøer, og som tilbyder oplevelser af selvudvidelse, og følelser af en udflydende og svævende fornemmelsestilstand, hvilket imødekommer en primær-narcissistisk stræben efter tilbagevenden til fostertilstandens narcissistiske paradis.

- en »ny« *form for undgåelsesadfærd*, der manifesterer sig i en afvisning af ethvert tegn på præstationskrav, hvor faren for narcissistiske krænkelser og uudholdelige konkurrencesituationer kan blive aktuel. I de »nye« subkulturelle grupperinger er der derfor heller ingen præstationsvang. Tværtimod fungerer de som en slags »social uterus«, idet de indgyder en diffus og udefinerbar følelse af sikkerhed, (jvf. Ziehe, 1975, s. 191).

For kort at resumere, er Ziehes hensigt at påvise, hvorledes historisk-samfundsmæssige forandringer slår ned i og danner en ny form for subjektivitet. I denne metodiske fremgangsmåde, betragter han familien, som den instans, hvor disse processer finder sted, der senere i barnets udvikling kan registreres i den ovenforbeskrevne symptomatiske adfærd. Det er nogle ændrede emotionelle tilstande i familien, og dermed en ændret dynamik, der skaber den umiddelbare baggrund for den nye socialisationstypes fremkomst. De samfundsmæssige omstændigheder, i hvilke forældrene skal fungere, skaber »affektiv indskrænkning« og »kognitiv usikkerhed«, således at forældrene ikke længere er i stand til at fungere som tilfredsstillende identifikationsfigurer for barnet; tværtimod synes der at være den modsatte tendens til, at barnet bliver brugt til at afstive forældrenes vaklende identitetsfølelse. For at kompensere for egne utilfredsstillede narcissistiske behov, synes moderen således at udvikle en tendens til at ville fastholde barnet (bæreren af den nye subjektivitet) i et symbioselignende forhold.

Disse omstændigheder danner grundlag for dannelsen af de, for den nye socialisationstype, karakteristiske motivationsstrukturer, ud fra hvilke individet foretager dets erfaringsforarbejdning, og udvikler de ovenfor nævnte, karakteristiske reaktionsmønstre.

Kritiske indvendinger til den nye socialisationstype

Ziehe forsøger at påvise, hvorledes de nuværende samfundsmæssige betingelser skaber disposition for udviklingen af narcissistiske strukturer i individet. I hans narcissismeforståelse, hvor han er inspireret af Kohuts narcissismeteorologi, forsøger han i overensstemmelse med den traditionelle psykoanalytiske tankegang, at forstå

og beskrive de narcissistiske forstyrrelser ud fra familiedynamikken, d.v.s. ud fra de kommunikative og emotionelle aspekter i forholdet mellem forældre og barn. De materielle omstændigheders indflydelse på dannelsen af de narcissistiske strukturer går så at sige gennem forældrene, der p.g.a. deres ændrede livsbetingelser bliver disponeret til at udvikle narcissistiske træk i barnet. Forældrene selv reagerer med affektiv indskrænkning og kognitiv usikkerhed, hvilket formindsker selvværdsfølelsen og skaber problemer i det narcissistiske systems stabilitet. Betyder det så også at forældrene udvikler narcissistiske forstyrrelser?

Ifølge Kohut, der som bekendt er Ziehes referenceramme, skulle dette ikke være tilfældet. Selvom Kohut mener, at narcissismen har sine selvstændige og aktive behov hele livet igennem, er det dog i barndommen individets narcissistiske skæbne bliver fastlagt. Hvis den narcissistiske udvikling forløber gunstigt, d.v.s. at der sker en faseadækvat afvikling af henholdsvis det grandiose selv og det idealiserede forældre-imago, skulle individet, ifølge Kohut, omdanne de narcissistiske elementer til en integreret del af personligheden; til højere former for narcissisme, som bl.a. ville kunne komme til udtryk gennem kreativitet og i en humoristisk og selverkendende funktionsmåde.

Det er imidlertid en vigtig forudsætning for at kunne gå ind i en relevant diskussion af ovennævnte spørgsmål, at man er bekendt med, hvad der eksakt menes med begrebet, »narcissistiske forstyrrelser«. Her berører vi for mig at se en af de væsentligste problematikker i Ziehes socialpsykologiske forsøg på at påvise narcissistiske træk i almenbefolkningen og i narcissismediskussionen i det hele taget.

Begrebsmæssige uklarheder og analytiske svagheder

Det synes som om begrebet, »narcissistiske forstyrrelser«, har mindst to indholdsmæssige betydninger. Det benyttes i en vis forstand til at karakterisere en *handling*, som forstyrret, eller som en forstyrret indstilling til f.eks. samfundsnormerne med den betydning, at det er en forkert eller ihvertfald en uhensigtsmæssig måde at fungere på. I andre situationer benyttes begrebet til, på et meta-psykologisk plan, at beskrive en *intrapsykisk konstellation*, hvor den manglende narcissistiske tilfredsstillelse har en gennemgående forstyrrende effekt på individets totalstruktur. Ziehe tilslutter sig således denne anden indholdsmæssige betydning af begrebet, idet han påpeger faren ved at påvise de narcissistiske forstyrrelser ud fra adfærdseksempler, da problematikken herved let kan blive

fordrejet og misforstået. (jvf. Ziehe, 1980, s. 125 og 1982, s. 70). Tesen om den nye socialisationstype skal da også forstås som en psykoanalytisk ansats og ikke en psykologisk adfærdsbeskrivende kategorisering.

»Det er ikke i første række adfærdstræk, der konstateres; det drejer sig primært om narcissistiske motivationsstrukturer, der så (sekundært) kan resultere i forskelligartede former for adfærd.«

(Ziehe, 1980, s. 123)

Ziehes tese er altså primært et forsøg på at forstå og rekonstruere motivationsstrukturen, d.v.s. en teoretisk konstruktion, der forsøger at gøre en historisk forvandling af motivationsstrukturen hos ungdomsgenerationen forståelig. Det hensigtsmæssige i at opstille en tese om den nye socialisationstype kan derfor ikke vurderes ud fra eventuelle ændringer i adfærdsformerne som sådan, men derimod om forskelligartede udtryk på adfærdsplanet viser tilbage til en fælles og ændret, narcissistisk motivationsstruktur. (jvf. Ziehe, 1980, s. 124). M.a.o. er spørgsmålet, hvorvidt »... den stærke afhængighed af relationer; vanskeligheden ved at være alene, alene med sig selv; de mange tilfælde af sænket stemningsleje, som forstyrrer evnen til at nyde; det sensible, psykiske »alarmberedskab« overfor alle situationer, som kan formindske følelsen af selvværd; tilbøjeligheden til passivt at holde sig ude af situationer, der perciperes som truende« (ibid, s. 129), er fænomener, der sat i relation til hinanden med rette kan siges at hidrøre fra en ændret motivationsstruktur.

Problemet er, hvordan han uden at forholde sig eksplicit til en empiri kan argumentere for, at de ovennævnte reaktionsmønstres sammenhæng skulle være tilstede i det enkelte individ i befolkningen i større omfang end tidligere. Selvom konstateringen af de nævnte reaktionsmønstres større hyppighed i samfundet i dag skulle vise sig at være korrekt, så kunne det vel godt forholde sig således, at visse mennesker f.eks. har svært ved at være alene, mens andre måske forsøger at undgå situationer, der kan virke truende for selvværdsfølelsen. M.a.o.; sammenfaldet af disse reaktionsmønstre behøver ikke at være repræsenteret i samme individ, hvilket jo, ifølge Ziehe, skulle være det indicium, der kendetegnede tesen om den nye socialisationstype. Ved at overføre den kliniske forståelse af narcissistiske forstyrrelser, som en ændring af motivationsstrukturen, over på et socialpsykologisk forståelsesplan via iagttagelser af reaktionsmønstre i samfundet uden at kunne påvise disse reaktionsmønstres sammenhæng i det enkelte individ, sammen-

blander Ziehe den terapeutiske psykoanalyses mulighed for erfaringsdannelse og den på overfladefænomener baserede socialpsykologiske iagttagelse af diverse adfældsformer. Denne metodiske fejltagelse, som i første øjekast får Ziehes argumenter til at fremstå selvfølgelig og forståelige, er imidlertid at han – imod sin eksplicit formulerede hensigt – alligevel implicit tolker enkeltstående adfældsformer som »narcissistiske forstyrrelser«; d.v.s. begrebet benyttes også i forhold til isolerede reaktionsmønstre og handlinger, hvilket Ziehe, som bekendt, selv advarer imod. Når han yderligere præciserer, at forbindelsen mellem adfærdsplan og motivationsstruktur ikke er éntydig,

»For psykoanalysen er det vigtigt, at én og samme motivationsstruktur (f.eks. narcissistisk domineret, JF) kan resultere i forskellig, ja modsatrettet adfærd. Således kan en høj grad af aggressivitet vise sig i fjendtlig adfærd overfor andre, men også som en helt tilbagetrukket aggressivitet, som depressivitet, altså aggressivitet mod eget selv.«

(Ziehe, 1980, s. 124)

virker hans analytiske konklusioner, f.eks. det, at unge samler sig i specielle musikmiljøer, skulle hænge sammen med en længsel efter primær-narcissistiske oplevelsesstilstande, ikke i overensstemmelse med hans teoretiske udgangspunkt. Det forekommer mig at hans teoretiske overvejelser og hans praktiske metode mangler at blive kædet sammen til en integreret helhed, hvilket svækker hans argumenters vægt, og gør ham til et let offer for kritiske indvendinger. Man kunne f.eks. med rette spørge med udgangspunkt i ovennævnte analytiske konklusion på musikmiljøets tiltrækning, hvorfor dette fænomen idag skulle være mere styret af narcissistiske motiver end tidligere tiders tilsvarende fænomener, som f.eks. swing-pjatterne, jazz-bumserne, Rock-and-roll-typerne, etc., som jo på samme måde dannede miljøer med diverse symbolske fremstillinger (klædedragt, frisurer, meninger, etc.) for at tilkendegive gruppetilhørsforholdet. Svaret på denne indvending er ofte, at det ikke er det enkelte fænomen, men sammenhængen mellem en række samtidig eksisterende fænomener, der afslører den dybereliggende motivationsstruktur for disse fremtrædelsesformer, men når samtidigheden kun registreres på samfundsplanet, er det dermed ikke nødvendigvis sikkert, at det også eksisterer på individplanet. Det er som bekendt ikke altid muligt at drage direkte slutninger mellem samfundsniveau og individniveau og omvendt.

Metodisk betragtet er de førnævnte fremtrædelsesformer på samfundsplanet umiddelbart empirisk verificerbare, men disse mulige

fremtrædelsesformers dybereliggende motivstrukturelle årsags-sammenhænge i individet, er – i princippet – kun mulige at verificere gennem en mere dybtgående individ-orienteret psykoanalytisk undersøgelsespraksis. På sin vis imødekommer Ziehe disse kritiske indvendinger, idet han påpeger (jvf. Ziehe, 1982, s. 70-71), at udtrykket – den nye socialisationstype – ikke henfører til konkrete individer, men skal forstås som en ideal-type, en teoretisk konstruktion, i hvilken »narcissistiske forstyrrelser« bliver benyttet som et nøglebegreb med det formål bedre at kunne forstå sammenhængen mellem de psykiske ønsker, angstformer og tiltagende folksomhed i den nutidige normalitet. »I hvilken grad udgør altså den narcissistiske forstyrrelse en kvalitativ anden, historisk ændret »top af isbjerget« i den nutidige kulturs psykiske omkostninger?« (ibid., s. 70). Da disse mulige narcissistiske forstyrrelser ikke kan måles direkte gennem den iagttagelige adfærd (jvf. motivationsstrukturens forskelligartede mulige fremtrædelsesformer), kan de altså ikke uden videre relateres til socialpsykologiske udsagn. Ikke desto mindre synes det at være det, Ziehe ustandselig gør, når han i sin bestemmelse af socialisationstypen »nedefra«, beskriver socio-kulturelle fænomener hos ungdommen, d.v.s. diskrepansen mellem hans teoretiske formuleringer og hans praktiske metodeanvendelse er ved dette forbehold hverken tilbagevist endsige gjort mindre iøjenfaldende.

I forsøget på at påvise narcissistiske træk i ungdommen, mener jeg, Ziehe som et metodisk afsæt benytter den i begyndelsen af kapitlet beskrevne (anden) grundantagelse om, at det er tilstrækkeligt at hæfte sig ved enkelte aspekter af den i den kliniske praksis udfærdigede symptombeskrivelse, for at kunne klassificere den bagvedliggende motivationsstruktur som narcissistisk. Det er imidlertid et for overfladisk bedømmelseskriterium, idet symptomerne (og ikke blot ét eller et par af dem) i den kliniske praksis (jvf. Kohut) blot er ment som tegn på eller sandsynlighed for, at der kan være tale om en narcissistisk personlighedsstruktur. Hvorvidt dette er tilfældet afgøres i løbet af den psykoanalytiske behandling, idet det, som før nævnt i forbindelse med afsnittet om Kohut, afhænger af overføringsmekanismernes karakter.

M.h.t. sådanne narcissistiske forstyrrelses udbredelse er det imidlertid korrekt, at der er sket en markant stigning indenfor det kliniske sygdomsbillede af klassificerede narcissistiske forstyrrelser, og som sådan kan man sige, at der er sket en stigning af narcissistiske forstyrrelser i befolkningen; men at almenbefolkningen som helhed skulle være mere narcissistisk præget, hvilket »isbjergs-filosofien« indebærer (jvf. første metodiske grundantagelse), og Ziehe ovenfor hentyder til, mener jeg ikke behøver at være en

logisk følge heraf. En forudsætning for en sådan generaliserings troværdighed må i denne forbindelse hvile på ihvertfald to faktorer.

For det første må det materiale, der generaliseres ud fra være et repræsentativt udsnit af befolkningen, hvilket det empiriske materiale, der danner grundlag for det ændrede sygdomsbillede, d.v.s. psykoanalytiske klienter, vel næppe kan siges at være. For det andet må visse kvalitative krav være opfyldt. Her tænker jeg på, at visse minimumskrav m.h.t. kriterier (f.eks. mængden og sværhedsgraden af symptomerne) for begrebsanvendelsen må være opfyldt og derfor også gælde den gruppe, der generaliseres til, hvis den samme forståelse af begrebet hævdes bevaret. I forhold til den kliniske forståelse af begrebet om narcissistiske forstyrrelser, som Ziehe altså hævder fastholdt, mener jeg ikke han opfylder de to ovennævnte forudsætninger, og følgelig er generaliseringen fra det kliniske sygdomsbillede til almenbefolkningens generelle psykiske struktur i dette tilfælde heller ikke mulig.

Med udgangspunkt i de allerede fremsatte overvejelser angående Ziehes bestemmelse af den nye socialisationstype, d.v.s. en bestemmelse af en narcissistisk disposition »nedefra«, bør det understreges, at der er tale om en *tese*. Det er en teoretisk konstruktion, der ikke er empirisk underbygget, og som også vanskeligt lader sig verificere, idet Ziehes fastholdelse af den kliniske forståelse af »narcissistiske forstyrrelser, d.v.s. en dybereliggende specifik motivationsstruktur, kræver en uhyre omfattende og dybtgående undersøgelsesmetodik. Tesen kunne derimod have relevans indenfor den kliniske praksis, idet den på dette begrænsede område ville kunne be/afkræftes og eventuelt komme til at fungere som en ideal-typisk udviklingsbeskrivelse af narcissistiske forstyrrelser, og dermed øge forståelsen for disse traks materielle basis. Dette har imidlertid ikke været Ziehes hovedformål med sit projekt. Hans hensigt har derimod været at påvise nogle generelle tendenser i den almene socialisationspraksis og derudfra analysere sig frem til hvilke (narcissistiske) konsekvenser, det får for subjektiviteten i det senkapitalistiske samfundssystem. Men da hans tese i denne henseende ikke er mulig at relatere til empiriske forhold, d.v.s. den er ikke anvendelig i en social eller empirisk praksis, er det vanskeligt at se dens relevans i forhold til det beskrevne formål

Den kulturalanalytiske forklaringsmåde (1982)

I denne anden metodiske fremgangsmåde er betegnelsen – den nye socialisationstype – overhovedet ikke nævnt. Det er imidlertid endnu for tidligt at konkludere, om han hermed vender sig væk fra sine

første analyseformer, eller om disse kulturalanalytiske bidrag blot er ment som supplement til den udviklings-historiske forståelsesramme. Ihvertfald er familiedynamikken ikke så centralt placeret som i den forrige.

Nu bliver årsagsforholdene til de narcissistiske forstyrrelser derimod analyseret ud fra et bredt spektrum af livsomstændigheder, og familiens indflydelse er kun en af mange faktorer, der er medbestemmende for udviklingen af de narcissistiske træk i det senkapitalistiske individs psyke. Mens Ziehe i den første indfaldsvinkel fremstillede den nye socialisationstype, som en psykisk konstellation, der blev dannet i de første 6-7 leveår, d.v.s. indenfor primær-socialiseringen, tillægger han socialiseringsbegrebet i den anden indfaldsvinkel en langt bredere betydning. Det er en socialiseringseffekt, der også er aktiv i den sekundære socialisation, og som influerer på såvel barnets som på det voksne individs psykiske struktur.

Ud fra nogle iagttagelser af nutidige kulturelle fænomener uddleder han visse kulturelle processer, som han mener er aktive i samfundet i dag. Disse processer, som jeg snart skal komme ind på, stiller ganske anderledes krav til individet end tidligere, og er derfor medbestemmende for dannelsen af en anden – og narcissistisk præget – form for subjektivitet.

Som følge af den kapitalistiske dynamiks påvirkning, har det traditionelle kulturmønster gennemgået en forandringsproces, som kan sammenfattes i to kategorier, nemlig *kulturel frisætning* og *kulturel ekspropriation*. Det skal allerede her understreges, at han anvender den brede angelsaksiske definition på kulturbegrebet, d.v.s. sammenhængen mellem samfundets materielle frembringelser – symboler, identitetsmønstre og individernes måde at fortolke sammenhænge på – er også indbefattet i kulturbegrebet. (jvf. Ziehe, 1982, s. 25)

Den kulturelle frisætningsproces består i en opløsning af de traditionelle socio-kulturelle norm- og værdisystemer, der førhen definerede individernes måde at organisere deres liv. Teknokratiseringen af stadig flere livsområder, som præger hverdagen, f.eks. arbejdsprocesserne, bo-forholdene, uddannelsessystemet, by-planlægningen, transportsystemet og kommunikationsmedierne, har bl.a. betydet en organisationsstruktur med øget specialisering, der som tendens isolerer individernes erfaringsgrundlag, og fremstår som barrierer for den mellem-menneskelige sætten-sig-i-hinandens-sted, hvilket mindsker solidaritetsfladerne og de fælles reference-rammer. En markant men mindre iøjenfaldende tendens i frisætningsprocessen er opløsningen af det kristne moralkodeks, som har ændret vor indstilling til nogle basale livsområder, f.eks. seksualitet, ægteskabsopfattelsen, familieformer, opdragelsens indhold,

indstilling til autoriteter, etc. Der findes ikke længere én rigtig og éntydig måde at organisere sit liv. Selv vores indre forestillingsverden har sprængt alle rammer. Vore ønsker, drømme og fantasier bliver, gennem det bombardement af billeder som reklamen, medierne og bevidsthedsindustrien ustandselig forsynet os med, udsat for en ikke tidligere kendt mangfoldighed. Dette voksende spillerum for egne forventninger, drømme, etc., sat i relation til de praktiske muligheds realistiske begrænsninger, forøger de intrapsyriske modsætninger. (jvf. Ziehe, 1982, s. 36). Når de traditionelle sociokulturelle forskrifter ikke længere afstikker vore grænser, øges muligheden for beslutningskonflikter og ikke-rationaliserbare følelser af egen utilstrækkelighed. Den »sikkerhed« traditionen tidligere gav individet er smuldrende, og det er i større udstrækning op til individet selv – i princippet – at *skabe sin egen identitet*, hvilket etablerer et nyt område af *præstationsfordringer* og mulig præstationsangst. Når afstanden mellem kulturelt producerede forventninger og de objektive muligheder er blevet forøget, som de er i vore dage, er dette identitetsarbejde ikke sjældent en problematisk affære, der kan resultere i utilstrækkeligheds- og mindreværdsfølelser, med depressioner, psykosomatiske sygdomme og total opgivelse til følge.

På den anden side kan disse forøgede forventninger og længsler også være et vigtigt motiv til at forsøge at ændre de bestående forhold, og denne mulighed viser netop *ambivalensen* ved den kulturelle frisætning. Den har således også visse positive sider ved f.eks. at befri individet for en lang række sociale bånd, der førhen har begrænset og fastlåst dets handlinger og forestillingsevne; bl.a. er taburiseringen af de fleste emner faldet bort, f.eks. seksualiteten.

Samtidig med den kulturelle frisætning, der fjerner den med traditionen forbundne kontinuitetsfølelse, foregår en proces, som Ziehe kalder *kulturel ekspropriation*, og som hentyder til den struktureret af kulturelle fænomener, som henholdsvis konsumindustrien af valoriseringsinteresser og de samfundsmæssige institutioner og massemedier forsøger at etablere. Gennem massemedierne bliver vi forsynet med en overstrømmende mængde af oplevelser og oplysninger – enten direkte eller indirekte gennem identifikationsfigurer – som fortæller os, hvordan og hvornår vi skal gøre dette eller hint. Hvad vi end foretager os, er det på forhånd besat med samfundsmæssigt producerede billeder og gør det næsten umuligt at drage egne ikke-intervenerede erfaringer. Allerede før diverse livsomstændigheder bliver aktuelle for os, ved vi alt om, hvordan man skal agere og hvorfor man gør det, hvorved muligheden for at skabe sig egentlige primærf erfaringer bliver stærkt reduceret; der vil som regel være et fortolkningsmønster i baghovedet, der vurde-

rer vore erfaringer i forhold til allerede medieformidlede standarder.

Bevidsthedsindustrien fremstiller ligeledes en mængde tilbud om identifikation og identitetsmodeller på en sådan måde, at de fremstår som *reelle* identifikationsmuligheder, hvilket de, omsat til den praktiske hverdags begrænsede muligheder, næppe kan siges at være. Desuden forsøger konsumindustrien at skabe nye og paradoksalt nok foranderlige traditioner om, hvordan vi skal indrette vores liv, lige fra hvilken madras vi skal ligge på, til hvordan vi skal fejre vor fødselsdag. Disse uomgængelige tilbud og påtrængende forskrifter æder sig praktisk talt ind i vore følelser, drømme og tydninger, og opfylder til overmål det psykiske frirum, den kulturelle frisætning skaber. Dette forhold er ret så indlysende, når vi tager i betragtning, at en væsentlig årsag til den kulturelle frisætning jo netop var kapitalens profitinteresser, som altså kommer til udtryk gennem kulturel ekspropriation. Der er således et dialektisk forhold mellem de to processer.

De ovenfor nævnte kulturelle processer stiller individet overfor en række nye omstændigheder, der skaber ændrede krav i forbindelse med identitetsarbejdet. Den kulturelle frisætningsproces mindsker individets følelse af kontinuitet. F.eks. er *identiteten* ikke længere en selvfølgelig del af slægtskabet, men tværtimod *en ting man må tilkæmpe sig*. Opløsningen af de sociale bånd giver på den ene side en større statusmæssig mobilitet, men mindsker samtidig den sikkerhedsfølelse det er at vide, hvilke forventninger man kan tillade sig at stille til tilværelsen. Den kulturelle ekspropriation skaber øgede forventninger til egen formåen og opnåelige sociale position, samtidig med at den trækker ind i vort innerste følelsesliv med en beregnende kulde, hvilket tenderer at ophæve grænsen mellem de udfra egne erfaringer dannede følelsesmæssige vurderinger, og de, der bliver formidlet gennem bevidsthedsindustrien. Denne intervention i psyken kalder Ziehe for *psykisk ekspropriation*. Med blid vold ledes subjektets psyko-dynamisk funderede afhængighed af tryk, af psykisk stabilisering og narcissistiske spejlinger, over i kommercialiserede former og i individuel forbrug med lovprisningen af den *individuelle* stræben efter lykke og (ofte seksuelle) behovstilfredsstillelse klingende i øret. Denne påvirkningseffekt anskueliggør sig bl.a. derved, at kravet om *egne* penge, *egne* konsumanskaffelser, *egen* seksuel frihed og *egen* bekendtskabskreds bliver stadig mere centrale elementer i identitetsarbejdet og i stabiliseringen af selv værdsfølelsen. (jvf. Ziehe, 1982, s. 55). Hjulpet af den kulturelle frisætningsproces, som har mindsket det tidligere traditionelle grundlag for identitetsdannelsen (slægtskabet, familiemæssige erhvervstraditioner, de stabile sociale gruppe-

ringer), bliver individet nu gennem den kulturelle ekspropriations påvirkning præget til den opfattelse, at identitetsfølelsen bygges op omkring, hvad man, som enkeltindivid, er i stand til at konsumere, og hvilken grad af »ubegrænsede handlemuligheder« man kan erverve.

Den kulturelle frisætningsproces har imidlertid også udviklet en anden tendens i den menneskelige psyke, og som Ziehe benævner som et *øget krav om subjektivering*, hvilket bl.a. skulle ytre sig ved stadig større krav om, at de situationer i hvilke man placeres bliver beriget følelsesmæssigt og emotionelt. Der synes således at være en stigende længsel efter at være følelsesmæssigt involveret, hvilket ofte viser sig gennem en større relationsorientering i forhold til f.eks. arbejdsituationen. Arbejdsklimaet og relationsstrukturen er blevet en stadig vigtigere bestanddel i vurderingen af arbejdsforholdene. Denne større følsomhed og psykiske sensibilitet både overfor krænkelse af egen selv værdsfølelse og overfor andres gøren og laden, kan ses som en omplacering af motivationer, der imidlertid i omplaceringsprocessen kommer til at fungere som en form for psykisk legitimationskrise. »Man vil ikke finde sig i hvad som helst.« – »Man fordrer, at en given situation har relation til en selv.«

Kravet om øget subjektivering står i modstrid med de psykiske ekspropriationstendenser og sætter sig som modsætningsfulde og ambivalente motiver i individet. På det familiære plan fremtræder de på den ene side som en opprioritering af ønsket om intimitet og nærhed med partneren og barnet, samtidig med at deres begrænsende effekt på individets individuelle handlemuligheder på den anden side, opleves klarere end nogensinde før. Det voksende forventningsniveau til følelsesmæssige forhold, og de samtidig forøgede vanskeligheder ved at kunne opfylde disse gensidigt producerede forventninger, gør det narcissistiske system skrøbeligt og overfølsomt overfor narcissistiske krænkelse og skuffelse, og danner på denne måde basis for narcissistiske træk og -motivationsstrukturer.

»Dispositionen for narcissistiske forstyrrelser bliver dannet i dialektikken mellem frisætning og ekspropriation: Frisætning fra gensidige spejlings- og nærhedsønsker, og ekspropriation af muligheden for at udvikle en positiv besat selvrepræsentation i forhold til det narcissistiske introjekt.« (jvf. Ziehe, 1982, s. 89)

Disse processer foregår med varieret styrke, ikke alene mellem forældrene indbyrdes, men også mellem forældre og barn, og i det hele taget i de sociale sammenhænge individet færdes.

Perspektivering af den kulturalanalytiske forklaringsmåde

I den kulturalanalytiske indfaldsvinkel til bestemmelse af narcissistiske træk i individet synes Ziehe at have sprængt rammerne for den tidligere traditionelle psykoanalytiske forståelse af de narcissistiske forstyrrelser og deres udvikling. I den kliniske forståelse hentyder begrebet til *en forstyrrelse af*, d.v.s. et ugunstigt forløb af den narcissistiske udvikling (jvf. afsnittene om Freud og Kohut), hvilket så udvikler en forholdsvis stabil narcissistisk motivationsstruktur, udfra hvilken individet interagerer med omverdenen, d.v.s. en individ-historisk forståelse af de narcissistiske forstyrrelser konstituerer. I den ændrede forståelse, som Ziehe imidlertid hverken ekspliciterer eller definerer, benytter han nærmest begrebet til at påvise *en forstyrrelse af den narcissistiske ligevægt*, d.v.s. en manglende tilfredsstillelse af de til stadighed aktive narcissistiske behov i individet. For at uddybe forståelsen for meningen i ovenforstående kan man parallellisere til seksualiteten. Seksuelle forstyrrelser kan være set i psykoanalytisk perspektiv – begrundet i en fiksering i en af de psykoseksuelle faser, og kan udvikle sig til en mere eller mindre permanent disposition – til en såkaldt seksual perversion. Imidlertid kan seksuelle forstyrrelser også udspringe af den øjeblikkelige situation, fordi de seksuelle behov (som altså ikke behøver at være perverteret) ikke kan blive tilfredsstillet. Når de aktuelle omstændigheder forandres vil de seksuelle forstyrrelser sandsynligvis forsvinde. På lignende måde kunne man opfatte de narcissistiske behov og dermed de narcissistiske forstyrrelser, som udsprunget af en nutidig situation, og som ikke nødvendigvis behøver at være forårsaget af en udviklingsbetinget disposition.

Hos Ziehe er kardinalbegrebet i denne forbindelse *intrapsykeiske modsætninger*. I sine kulturalanalytiske betragtninger angående baggrunden for de narcissistiske forstyrrelser udvikling, fremhæver Ziehe forholdet mellem subjektive forventningsniveau'er og de objektive betingelser. Hvis det subjektive forventningsniveau (kulturformidlet, men med individuel variation) til egen formåen, funktionalitet, sociale position, etc., ikke tilnærmelsesvis bliver indfriet, (p.g.a. de objektive samfundsmæssige, men også individuelle muligheds begrænsninger) vil det medføre intrapsykeiske spændinger, der kan fremkalde følelser af utilstrækkelighed og afmagt samt mindskelse af selv værdsfølelsen. Ved at fremhæve dette aspekt i Ziehes fremstilling bliver udviklingen af narcissistiske forstyrrelser befriet for den individ-historiske forklaringsmådes alt dominerende position, og familiens centrale plads i de narcissistiske

forstyrrelsens genese bliver, omend ikke ubetydelig, så i hvert fald mere perifer.

I det følgende vil jeg forsøge at forfølge den tankegang, der i det foregående er præsenteret i forbindelse med den kulturanalytiske forståelse af de narcissistiske forstyrrelses udviklingsårsager, og undersøge hvilke konsekvenser dette vil få for den psykologiske forklaringsmåde. Ifølge Ziehe var den nye socialisationstype og de dermed udviklede narcissistiske forstyrrelser forbundet med en primær-narcissistisk moderbinding og en sekundær-narcissistisk identifikationsvanskelighed, d.v.s. begge individ-historiske forklaringsselementer. Hvis vi vil prøve at løsrive os fra en sådan psykologisk forklaringsmodel, må den udvides med en anden, der kan sandsynliggøre en ikke individ-historisk betinget udvikling af narcissistiske forstyrrelser. Her kan Ziehe være til hjælp, idet han har forsøgt, ganske vist i pædagogisk øjemed, at udvikle nogle teoretiske rammer med henblik på at udvikle en mere hensigtsmæssig pædagogik. Disse teori-ansatser omfatter imidlertid også et forsøg på at forstå nogle processer i individets identitetsarbejde og kan derfor efter min vurdering også benyttes i forsøget på at forstå udviklingen af narcissistiske forstyrrelser ud fra en ikke-individhistorisk forståelsesramme.

Som udgangspunkt for sine teoretiske overvejelser antager Ziehe tilstedeværelsen af to til stadighed virksomme bestræbelser i individet, nemlig: *interessen i regression* og *interessen i progression*. Disse bestræbelser er antagonistiske, og da de er samtidig virksomme er individet til stadighed underlagt disse modstridende kræfters indvirken. *Regressionens* interesse stræber efter at reetablere tidligere kendte tilstande i selv et ved at gentage og opøve det gammelkendte og sikre. Den peger bagud og retter sig bl.a. mod sammen-smeltnings-, fusions- og enhedsoplevelser (Ziehe, 1982, s. 107), d.v.s. lysttilstande, der er kendetegnende for den primær-narcissistiske oplevelsestilstand. Dens stræben fungerer så at sige ud fra et sikkerhedsprincip. *Progressions*interessen peger derimod fremad og søger mod forandring, udvikling og funktionsudvidelse. Det er en interesse i at tilegne sig nye færdigheder, overskride grænser og som følge heraf, en villighed til at tage risici med det formål at tilegne sig verdnen. Det er et udviklingspotentiale, en realiseringsstrang, der i modsætning til regressionsinteressens sikkerhedsprincip fungerer efter et af Ziehe benævnt risiko-princip. Begge interesserer har imidlertid forskellige former for angst knyttet til sig. En dominerende regressionsinteresse i individet vil skabe angst for stilstand og fastlåsthed, og vil manifestere sig bl.a. gennem hengivelsesangst. Hvis derimod progressionsinteressen er den mest fremtrædende, vil angsten for ikke at lykkes, angsten for fia-

sko være fremherskende og manifestere sig bl.a. i adskillelsesangst. Der er således en dialektik mellem de to interesserer, og det er nødvendigt at tilgodese begge særers bestræbelser for at kunne fungere med en følelse af velvære, uden at være domineret af en af de to interesserers angstformer. Hvis den ene interesserer ensidigt bliver forfulgt, f.eks. i et pædagogisk undervisningsprogram, vil den anden stille sig afgørende i vejen som en form for blokering. Hvis således progressionsinteressen alene bliver søgt optimaliseret til skade for regressionsinteressen, vil denne sidstnævnte vende skjult tilbage som desintegrationselementer og infantilitet og udmønte sig i f.eks. opsætsighed, sabotage og foregiven af underkastelse og stræbsomhed. (jvf. Ziehe, 1982, s. 107-115). Ligeledes kan spændings- og affektreaktioner, forsvarsadfærd og følelser af manglende lyst (tomhedsfølelse) blive en symptomatisk følge. (ibid., s. 120).

Hvis vi forsøger at overføre disse teoretiske overvejelser og iagttagelser til et mere overordnet samfundsplan, kan de af den kapitalistiske logik udviklede samfundsmæssige krav til individet opfattes som et ensidigt krav til individet om at forfølge progressionsinteressen. Rationalisering, effektivisering, den indbyrdes konkurrence, krav til arbejdskraftens fleksibilitet, foretagsomhed, etc. er alle væsentlige elementer i den senkapitalistiske samfundsstruktur, som stiller krav til individets progressionsinteresse. Herved bliver regressionsinteressen undertrykt og kommer så til udtryk, dels i ovennævnte symptomatiske reaktionsmønstre, og dels bliver det den interessebestræbelse, der presser sig mest på i den emotionelle reproduktionssfære. Det er f.eks. karakteristisk for konsum- og bevidsthedsindustriens tilbud, at de netop i overvejende grad henvender sig til individets regressionsinteresse, i dens uforstyrrede - såvel som i dens mere undertrykte form.

Relevansen i at videreudbygge denne psykologisk-teoretiske grovskitse til en socialpsykologisk funderet forståelse af de indenfor den psykoanalytiske terminologi benævnte »narcissistiske forstyrrelser«, afhænger imidlertid af en accept af de teoretiske præmisser, d.v.s. om det er rimeligt at antage tilstedeværelsen af disse modsatrettede interessebestræbelser i individet.

Jeg vil i denne forbindelse, ikke gå ind i en dybere diskussion af dette emne men lade denne indfaldsvinkel fremstå som den idé, den er, åben for diskussion og eventuel videre forarbejdning. Dog skal det nævnes, at det ingenlunde er nogen nyskabelse at antage sådanne to modsatrettede tendenser i individet. Adskillige andre forskere har kredset om dette emne og formuleret tilnærmelsesvis den samme opfattelse i lidt andre termer. Således har psykoanalytikeren Rank (1942) præsenteret den samme synsvinkel i sin angst-

teori om livsangsten versus dødsangsten længe før Ziehe, hvor Rank blot hæfter sig ved angstmomentet, og hvor henholdsvis dødsangsten og livsangsten er de to modsatrettede angstformer, der præger individets handleformer. Ernst (Ernst, 1973) udtrykker den samme problematik således: »... trangen til selvstændighed nedkalder en overvældende angst for at miste den tryghed symbioseliggende oplevelser indebærer, ligesom trangen til at forblive i den beskyttede men afhængige tilstand giver en tilsvarende angst for aldrig at kunne blive et uafhængigt fungerende og selvansvarligt individ«. (Ernst, 1973, s. 192). Mahler betragter disse antagelser som en eksistentiel konflikt i den menneskelige psyke, som en evig kamp mod på den ene side fusion (manglende oplevede grænser mellem selv og omverden) og isolation på den anden side. (Mahler, 1970, s. 105-107).

Et andet spørgsmål, der er relevant at stille i denne forbindelse, er, hvilket formål det tjener at forsøge at anskue begrebet »narcissistiske forstyrrelser«, som værende udspunget af forholdet mellem subjektivt forventningsniveau og de objektive betingelser og sat i relation til en psykologisk model, der indbefatter to modsatrettede bestræbelser i individet? Som svar herpå mener jeg at kunne påpege i hvertfald tre forskellige og for den socialpsykologiske forskning vigtige formål:

- 1) *at udvikle en socialpsykologisk empirisk metode*, der gør det mindre uoverkommeligt at efterprøve de opstillede teser. Udfra den klinisk-psykoanalytiske forståelse af begrebet »narcissistiske forstyrrelser«, er det, som nævnt i forbindelse med Ziehes tese om den nye socialisationstype, uhyre vanskeligt at udvikle en metode, der på et mere omfangsrigt plan kan påvise den afgørende faktor, nemlig motivationsstrukturens beskaffenhed. Derimod ville det være en mere overkommelig affære at undersøge forskellige sociale grupperingers subjektive forventningsniveau'er og sætte disse i relation til en analyse af de undersøgte grupperingers gennemsnitlige samfundsmæssige betingelser.
- 2) *at sprænge rammerne for den familiecentrerede forklaringsmåde* til de »narcissistiske forstyrrelser«. Udfra en socialpsykologisk referenceramme må det være vigtigt i sin teoretiske forståelse også at kunne inddrage og forholde sig til betydningen af den stadig større samfundsmæssiggørelse af socialiseringen, d.v.s. medinddrage f.eks. børneinstitutionernes og tv-mediets betydning. Sådanne faktorerers indflydelse bliver let overset, når familiedynamikken får en så dominerende position, som den klinisk-psykoanalytiske opfattelse tildeler den.

3) *at udvikle en teoretisk begribelse af de mere »bløde« former for »narcissistiske forstyrrelser«*, som den kommer til udtryk gennem hverdagslivets foreteelser. Indenfor det socialpsykologiske genstandsområde er det jo især de almentypiske reaktionsmønstre, der har interesse, mens det indenfor den kliniske behandlingspraksis er de mere ekstreme former, der bliver sat i centrum for teoridannelsen. Ligeledes må det være af socialpsykologisk interesse at kunne forklare de karakteristiske reaktionsmønstre, der er kendetegnende for de narcissistiske forstyrrelser, som værende *forårsaget* af aktuelle sociale omstændigheder, d.v.s. hvor disse omstændigheder indgår som andet end udløsende faktorer for en allerede i barndommen disponeret narcissistisk motivationsstruktur. Udviklingen af en sådan socialpsykologisk inspireret forklaringsmodel kunne tænkes at uddybe forståelsen for og sammenhængen mellem de objektive betingelsers kontekst og de individuelle reaktionsmønstres karakter.

F.eks. mener jeg, det kunne være hensigtsmæssigt at forsøge at forklare nogle af de karakteristiske, og med den kliniske årsagsforståelse af de narcissistiske forstyrrelser sammenfaldende, reaktionsmønstre, der ofte kan registreres i forbindelse med en længerevarende arbejdsløshedperiode (truet selvværdsfølelse, følelse af ensomhed og afmagt, problemer i de sociale relationer, depressive tilstande, etc. (Olsén, 1981, s. 331)), udfra en tolkning, der tager udgangspunkt i det subjektive forventningsniveau i forhold til de objektive muligheds begrænsning i stedet for at betragte denne radikale ændring af livssituationen som udelukkende en udløsende faktor til en allerede disponeret narcissistisk motivationsstruktur. Således kunne de omtalte reaktionsmønstre betragtes som værende af mere momental karakter og ikke et udslag af individets generelle forholdet sig til omverdenen.

Afsluttende bemærkninger

I den samfundsorienterede og pædagogiske debat i dag er narcissismebegrebet centralt placeret. Det benyttes ofte som forklaringsbegreb til nogle generelle adfærdsformer og reaktionsmønstre, der synes at være hyppigere i dag end tidligere. Når begrebet benyttes i denne forbindelse er dets indholdsmæssige betydning imidlertid ikke klart defineret. Selvom både Freud og Kohut beskriver den patologiske såvel som de »blødere« formler for narcissistiske forstyrrelser, så præciserer de dog ikke den kvalitative forskel. Samfundsorienterede forskere, bl.a. Ziehe, forsøger med udgangspunkt i nogle samfundsanalyser at slutte sig fra nogle konstaterbare ændringer af livsbetingelserne til disses psykiske nedslag i individet, og sandsynliggør herved en øget tilstedeværelse af narcissistiske forstyrrelser i samfundet i dag. De har på hver deres måde udviklet en ideal-type, en abstrakt konstruktion, som det enkelte individ i større eller mindre omfang synes at have visse lighedspunkter med. Der er altså tale om en skitsering af nogle aktuelle tendenser i samfundet, og ikke om en beskrivelse, der kan sættes ned over hovedet på et konkret individ. Når man derfor støder på udtalelser f.eks. fra en pædagog/lærer om at denne eller hin elev er narcissistisk, er det ikke alene meningsløst, men også ubetænksomt. Det er meningsløst fordi det at være narcissistisk, d.v.s. have narcissistiske forstyrrelser, er en speciel intrapsykisk struktur, der ikke giver sig til kende udelukkende gennem den iagttagelige adfærd. Tværtimod kræves der et nøjere analytisk kendskab til vedkommende før det er muligt at indkredse den dybereliggende motivationsstruktur. Det er ubetænksomt fordi man med narcissismebetegnelsen samtidig udtaler sig om bevæggrunden for en given adfærd, hvilket som sagt er en uhyre kompliceret affære. Da begrebet ydermere i daglig tale har en vis negativ valeur benyttes det ofte som skældsord, hvor man i virkeligheden lægger skylden for en mislykket kommunikation, indlæringsituation o.lign. over på den person der bliver stemplet med denne betegnelse. Anvendt på denne måde kan det let blive et forsvar for egen eller den anvendte pædagogiks uformåen.

På den anden side skal det retfærdigvis også nævnes, at det er forståeligt, hvilket naturligvis ikke gør det mindre fejlagtigt, når narcissismebegrebet til tider bliver anvendt misvisende. Begrebet

har så at sige alle forudsætninger for at blive misbrugt. For det første har det historisk set haft flere forskellige betydninger (se introduktionen). Det er først i de senere år blevet benyttet som et nøglebegreb til at forstå mere omfattende psykiske mekanismer, og behovet for en klar definition og præcis anvendelse af begrebet har derfor også først fået en stigende betydning i de sidste årtier. For det andet er begrebet i visse sammenhænge blevet anvendt synonymt med *narcissistiske behov*, mens det i andre implicit har dækket over *narcissistiske forstyrrelser*, d.v.s. de psykiske konsekvenser, der bliver følgen, når de narcissistiske behov ikke bliver tilfredsstillet. Hvis den indholdsmæssige betydning ikke bliver præciseret kan forvirringen let blive total, idet man ud fra en bagvedliggende enighed kan hævde, at der både er for lidt og for meget narcissisme idag: for få narcissistiske tilfredsstillelsesmuligheder både i barndommen og i den voksnes tilværelse og dermed for mange narcissistiske forstyrrelser. For det tredje er narcissismebegrebet blevet et *modebegreb*, og modeord har som bekendt en tendens til at blive brugt i tide og utide, som forklaringsbegreb til langt mere end det i virkeligheden er i stand til at dække over. På den anden side signalerer denne store interesse for narcissismeproblematikken også, at der er en række praktiske psykiske problemstillinger, uvante reaktionsmønstre, pædagogiske vanskeligheder, etc., der i første omgang søges belyst og forstået, som en forudsætning for at kunne handle relevant. En sådan dybere forståelse kan imidlertid næppe erhverves ved en énsidig fokusering på f.eks. forældrenes situation, bevidsthedsindustriens manipulationer, etc. Den skal snarere findes i samspillet mellem en lang række livsomstændigheder, som individet bliver placeret i, og heri indgår også skolens funktion som en vigtig faktor.

Ud fra denne synsvinkel er den til tider meget brede debat om narcissismen en uhyre frugtbar og positiv diskussion, blot den holder sig nogenlunde på sporet.

Anvendt litteratur

- Balint, M:* The Basic Falut: Therapeutic Aspects and Regression. 1968, London, Tavistock Publ.
- Brenner, C:*Psykoanalysens grundbegreber. Trajan, 1955.
- Brückner, P:* Kapitalismens socialpsykologi. Reitzel, Kbh. 1974.
- Döhmman-Høh, G:* Die neuen Narzissmustheorien, zurück ins Paradies. Syndikat, 1981.
- Eisnitz, A.J:* Narcissistic Object Choise, Self Representation. Int. Journ. Psycho. Anal. 50, 15, s. 15-25, 1969.
- Ernst, N:* Symbiosekomplekset. Nordisk Psykologi. årg. 25, 1973.
- (De fleste af Freuds værker er oversat i Kjør mf.: Metapsykologi I og II. Mine sideangivelser henfører dog til Freuds originalværker, som de er trykt i Gesammelte Werke, Fischer Verlag, Frankfurt a.m. 1946.)
- Freud, S:* (1904) Hverdagslivets psykopatologi. Reitzel, Kbh. 1966.
- (1905) Tre afhandlinger om seksualteorien. Reitzel, Kbh. 1961.
- (1910) »Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci. G.W. 1946 bd. II
- (1911). Formuleringer over die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens. Gesammelte Werke, (G.W.) bd. VIII, Fischer Verlag, Frankfurt A.M., 1946.
- (1913) Totem und Tabu. G.W. 1946. bd IX.
- (1914) Zur Einführung des Narzissmus. G.W. 1946. bd. X.
- (1915) Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre. G.W. 1946. bd X.
- (1915) Triebe und Tribschicksale. G.W. 1946. bd. X.
- (1915) Das Unbewusste. G.W. 1946, bd. X.
- (1916) Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. G.W. 1946, bd. XI.
- (1917) Trauer und Melancholie. G.W. 1946. bd. X.
- (1921) Massenpsychologie und Ich-analyse. G.W. 1946, bd. XIII.
- (1923) Das Ich und das Es. G.W. 1946 bd. XIII,
- (1926) Hemmung, Symptom und Angst. G.W. 1946. bd. XIV.
- (1930) »Das Unbehagen in der Kultur«. G.W. 1946 bd. XIV.
- Frimodt, J:* Narcissisme i individ og samfund upubl. Kbh. univ. 1982.
- Narcissisme i socialpsykologisk perspektiv upubl. Kbh. univ. 1983.
- Angst og narcissisme upubl. Kbh. univ. 1983.
- Goldfarb, W:* Psychological Privation in Infancy and Subsequent Adjustment. Amer. Jour. Ortopsychiat. 15, 247, 1945.
- Hartmann, H:* Comments on the Psychoanalytic Theory of the Ego. psych.anal. stud. child. vol. 50. s. 74-123. 1950.
- Horn, K:* Gruppendynamik und der subjektive Faktor. (Einleitung). Suhrkamp Verlag, Frankfurt A.M. 1973.
- Häsing, mf:* Narziss – Ein neuer Sozialisationstypus. Päd-Extra-Buchverlag, 1980.
- Joffe, W m.fl:* Über einige begriffliche Probleme im Zusammenhang mit dem Studium narzisstischer Störungen. Psyche. bd. 21, 1. s. 152-165, 1967.
- Kohut, H:* Forms and Transformations of Narcissism. Journ. Amer. Psych. Anal. Assoc., bd. 14, s. 243-272. 1966.
- Überlegungen zum Narzissmus und zur narzisstischen Wut. Psyche, bd 6, 1973.
- The Analysis of the Self. Int. univ. Press, N.Y. 1974.
- Die Zukunft der Psychoanalyse. Aufsätze zu allgemeinen Themen und zur Psychologie des Selbst. Suhrkamp, Frankfurt a.m. 1975.
- Mahler, M:* On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation. N.Y. 1970.
- Miller, A:* Det selvudslettende barn. Munksgård, Kbh. 1982.
- Nielsen, B mf:* Socialisationsforskning. Senkapitalisme og subjektivitet. Borgen, Kbh. 1978.
- Ölsén, P:* Unge og arbejdsløshed. Udkast, 3-4, s. 328-359. 1981.
- Pulver, S:* Narzissmus: Begriff und Metapsychologische Konzeption. Psyche, bd. 26, s. 34-57, 1972.
- Rank, O:* Beyond Psychology. Haddon, N.Y. s. 97-176, 1941.
- Spitz, R:* The first year of life. Inter. Univ. Press N.Y. 1965.
- Winnicott, D.W.:* Playing and Reality. penguin, middlesex, 1971.
- Ziehe, T:* Pubertät und Narzissmus. Frankfurt a.M. EVA 1975.
- Ziehe, T:* Narziss – Ein neuer Sozialisationstypus. a 'Häsing. Frankfurt a.M. Päd.-Extra-Buchverlag, 1980.
- Ziehe, T:* At ville elske sig selv uden at kunne. Kontext, nr. 42, s. 51-72. 1981.
- Ziehe, T:* Plädoyer für ungewöhnliches Lernen. Rowohlt tasch. verlag. Hamburg, 1982. *ODGANGSPUNKT FOR FØL*

Baggrundslitteratur

- Argelander, H.: Ein Versuch zur Neuformulierung des primären Narcissismus. *Psyche*: bd 25, s. 358-373, 1971.
- * Bjerg, J. m.fl.: Ungdom, socialisation, narcissisme. Kbh. U.P.'s forlag, 1982.
- Brody, mf: Anxiety and ego formation in infancy. Inter. univ. press, 1970.
- Brown, J.: Freud og hans efterfølgere. Kbh. Reitzel, 1971.
- Calogeras, R.: »Verschiebung« der Abwehrformen und einige ihrer Konsequenzen; i Horn's: Gruppendynamik und der Subjektive Faktor. Frankfurt a.M. 1972.
- Caruso, I: Narcissismus und Sozialisation. Stuttgart, 1976.
- Cooper, A.: Narcissism, i Arieti, S: Amer. Handbook of Psychiatry. vol VII s. 297-316. 1980.
- * Dahmer, H.: Libido og samfund. Rhodos, Kbh. 1975.
- Freud, A.: Jeg'et og forsvarsmekanismerne. Reitzel, Kbh. 1967.
- Freud, A.: Normalitet og psykopatologi i barndommen. Reitzel, Kbh. 1968.
- Gammelgård, J.: En kamp for det rigtige liv. Rhodos, Kbh. 1981.
- Horn, K. mf.: Interaktionsformer under den organiserede kapitalisme og deres politiske betydning, i Leithäuser: Produktion, arbejde, socialisation. Medusa, Kbh. 1977.
- Jenehov, C.: Narcissm – ytlig, promiskuøs og modern livstil. Psykologi i teori og praktik, s. 1-11.
- Kernberg, O: Borderline conditions and pathological narcissism. N.Y. 1979.
- Kjær, B. mf.: Metapsykologi I og II, Reitzel, Kbh. henholdsvis, 1975 og 1976.
- Lasch, C.: Narcissismens kultur. Gyldendal, Kbh. 1982.
- Loewald, H.: Das Zeiterleben. *Psyche*, bd. 28, s. 1053-1062, 1974.
- Menschik, J.: Narziss – Etikettering statt Erziehung. Demokratische Erziehung, nr. 4, 1979.
- Mitchell, J.: Kvindebevægelse og psykoanalyse. tiderne skifter, 1977.

- Nurnberg, H.: Narcissistic personality Diagnosis. *Week.psychia.* update seri. 3 les. 17, 1979.
- Osterkamp, UH: Narzissmus als neuer Socialisationstypus. *Demokrat. Erziehung*, nr. 2 1979.
- Richter, H.: Gruppen, Pan, Stockholm, 1973.
- Rommelveit, R.: Jeg'et og selv'et i nyere egopsykologi. Munksgård, 1970.
- Schumacher, W.: Bemerkungen zur Theorie des Narzissmus. *Psyche*, bd. 24, 1. s. 1-22, 1970.
- Van Spruiell: Three Stands of Narcissism *Psych. quarter.* vol 44, 1975.
- Østergård, C.B.: Narcissisme. *Unge pædagoger*, nr. 1, s. 19-33, 1983.